

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**EKONOMSKI RAZLOGI ZA VZPON IN PADEC
VELIKIH SIL**

Ljubljana, julij 2009

IZTOK BERDNIK

IZJAVA

Študent/ka Iztok Berdnik izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom dr. Aleksandra Kešeljevića in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____ Podpis: _____

Kazalo

UVOD	1
1 DEFINICIJA VELIKE SILE	2
2 DOBA VELIKIH SIL	3
2.1 ŠPANIJA.....	4
2.1.1 Vzpon Španije (1479-1545)	4
2.1.2 Dominacija in zaton Španije (1545-1643)	6
2.2 VELIKA BRITANIJA.....	11
2.2.1 Vzpon Velike Britanije (1607-1700).....	11
2.2.2 Dominacija in zaton Velike Britanije (1700-1945).....	15
2.3 ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE	19
2.3.1 Vzpon Združenih držav Amerike (1820- 1945).....	19
2.3.2 Dominacija Združenih držav Amerike (1945-).....	24
3 NEEKONOMSKI DEJAVNIKI VZPONA IN PADCA VELIKIH SIL	27
3.1 NARAVNI DEJAVNIKI	27
3.2 DEMOGRAFSKI DEJAVNIKI.....	28
3.3 VOJAŠKI DEJAVNIKI.....	29
3.4 POLITIČNI DEJAVNIKI	31
4 EKONOMSKI DEJAVNIKI VZPONA IN PADCA VELIKIH SIL	33
4.1 TEHNOLOŠKI DEJAVNIKI.....	33
4.2 INVESTICIJE	34
4.3 PRODUKTIVNOST	36
4.4 MEDNARODNA MENJAVA	37
4.5 DRŽAVNA PORABA IN VARNOST LASTNINSKIH PRAVIC	39
5 POMEN IN KOMPLEMENTARNOST EKONOMSKIH DEJAVNIKOV	40
5.1 POMEN EKONOMSKIH DEJAVNIKOV	40
5.2 KOMPLEMENTARNOST (NE)EKONOMSKIH DEJAVNIKOV.....	43
SKLEP	45
LITERATURA IN VIRI	46

Kazalo tabel

TABELA 1: GIBANJE ŠTEVILA VOJAKOV V POSAMEZNIH ARMADAH V IZBRANIH LETIH.....	7
TABELA 2: IZVOZ ZLATA IN SREBRA IZ JUŽNE AMERIKE V EVROPO V LETIH 1500-1600	9
TABELA 3: KAZALNIKI ZA ŠPANIJO V LETIH 1500, 1600 IN 1700	10
TABELA 4: DEMOGRAFSKI KAZALNIKI ZA ANGLIJO V LETIH 1500, 1600 IN 1700.....	12
TABELA 5: DELEŽI V SVETOVNI PROIZVODNJI V OBDOBJU 1880 – 1938	17
TABELA 6: POVPREČNA VIŠINA CARIN V IZBRANIH DRŽAVAH V LETU 1914	18
TABELA 7: STRUKTURA IZVOZA VELIKE BRITANIJE PO REGIJAH V OBDOBJU 1710 – 1913	18
TABELA 8: KAZALNIKI ZA VELIKO BRITANIJO IN BRITANSKI IMPERIJ V IZBRANIH LETIH.....	19
TABELA 9: DEMOGRAFSKI KAZALNIKI ZDA V OBDOBJU 1820 – 1913.....	21
TABELA 10: ŠTEVILO UNIVERZ PO KONTINENTIH V LETIH 1875 IN 1913.....	22
TABELA 11: KAZALNIKI ZA ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE ZA LETA 1950, 1973, 1998	24

Kazalo slik

SLIKA 1: STOPNJA INFLACIJE V ŠPANIJI V OBDOBJU 1520 – 1650	10
SLIKA 2: DRŽAVNI IZDATKI ZA INVESTICIJEV ZDA V OBDOBJU 1962 – 2000	25
SLIKA 3: ZUNANJA TRGOVINA ZDA V OBDOBJU 1960 – 2006	26

Uvod

Prve države so nastale pred približno 6000 leti. Proces konkuriranja med državami, ki poteka tudi danes, se je pričel kmalu po nastanku prvih držav. Države, ki so bile sposobne bolje aktivirati lastne potencialne in izkoristiti slabosti konkurenčnih držav, so si zagotovile premoč in občasno tudi popolno dominacijo v takratnem svetu. Prve velike sile so imele, gledano skozi današnja merila, relativno majhen vpliv. V tistem času pa so lahko obvladovale velik del takrat raziskanega sveta. Velika odkritja v 15. stoletju predstavljajo prelomnico v razvoju človeštva, saj se je svet prvič v zgodovini povezal v celoto. Od 15. stoletja do danes so svet v mnogočem obvladovale države, ki so imele v svojem obdobju veliko vojaško moč, močan politični vpliv in ekonomsko bogastvo. Diplomsko delo obravnava tri izbrane velike sile, ki so dosegle največjo stopnjo dominacije v daljšem časovnem obdobju.

Na vzpon in padec Španije, Velike Britanije in Združenih držav Amerike je vplivalo veliko dejavnikov. Medsebojna prepletenost dejavnikov otežuje analizo vzrokov za vzpon in padec posamezne velike sile. Diplomsko delo se v prvi vrsti osredotoča na analizo ekonomskih razlogov, ki so vplivali na vzpon in padec Španije, Velike Britanije ter vzpon Združenih držav Amerike. Diplomsko delo obravnava tudi neekonomske dejavnike, ki so komplementarni z ekonomskimi dejavniki.

Izraz velika sila je danes dokaj pogosto uporabljen, vendar pa je opredelitev, kaj določa veliko silo težavna in v svetovni literaturi dokaj neenotna. V prvem poglavju sem obravnaval pomen in kriterije, ki določajo status velike sile.

V drugem poglavju sem analiziral tri velike sile, ki so zaznamovale čas po letu 1500 in sicer v kronološkem zaporedju. V primeru Španije in Velike Britanije sem analiziral dejavnike, ki so pripomogli k vzponu obeh držav in tiste, ki so vplivali na njun padec. V primeru Združenih držav Amerike sem analiziral razloge za vzpon države in izpostavil tiste dejavnike, ki so pomembni za razumevanje trenutnega položaja Združenih držav Amerike.

Čeprav je diplomsko delo prvenstveno namenjeno analizi ekonomskih dejavnikov, ki vplivajo na vzpon in padec velikih sil pa je analiza pokazala, da ne moremo zanemariti vpliva neekonomskih dejavnikov. Tretje poglavje predstavlja analizo neekonomskih dejavnikov, ki so vplivali na vzpon in padec treh velikih sil, ki sem jih analiziral v diplomskem delu.

Četrto poglavje predstavlja analizo ekonomskih dejavnikov, ki so pomembneje vplivali na vzpon in padec analiziranih držav. Ekonomski dejavniki so navedeni glede na zaporedje njihovega vpliva. Tako je najprej opredeljen tehnološki napredek, ki vpliva na obseg investiranja. To praviloma povzroči dvig produktivnosti in izboljša mednarodno konkurenčnost države. V diplomskem delu sta, poleg naštetih dejavnikov, obravnavana še državna poraba in varnost lastninskih pravic. Slednja dejavnika sta pomembna za zagotovitev primerne ekonomskega okolja, ki omogoča normalno delovanje ekonomskih subjektov.

Na podlagi temeljne analize, ki sem jo opravil v 2., 3. in 4. poglavju, sem v petem poglavju prikazal pomen ekonomskih dejavnikov z vidika vzponov in padcev velikih sil. V tem poglavju sem prikazal, da so ekonomski dejavniki pomembni, medsebojno soodvisni in komplementarni z neekonomskimi dejavniki. Sledi sklep in pregled uporabljene literature.

1 Definicija velike sile

Velika sila je država, ki zaradi svoje ekonomske, politične ali vojaške moči odločilno vpliva na dogajanja v svetu. Izraz je nastal leta 1814 na Dunajskem kongresu. Takrat je zunanji minister Velike Britanije prvič uporabil frazo, ko je izjavil: »V veliko zadovoljstvo mi je, da Vas seznanim, da obstaja velika možnost, da se kongres zaključi v splošnem soglasju in z garancijo med velikimi silami Evrope, da odločno podprejo dogovor s svojim vplivom in, po potrebi, tudi z orožjem, preprečijo vsakršen poskus uničenja miru na kontinentu.« (Danilovic, 2002, str. 27-28). Kasneje se je uporaba izraza razširila, tako da danes z njim označujemo države, ki so imele ali še imajo globalni vpliv.

Prepletенosti ekonomske, politične in vojaške komponente otežuje oblikovanje enotnega standarda, po katerem bi države lahko razvrstili v razred regionalnih sil in razred velesil. Po najbolj splošno sprejetem standardu določajo veliko silo tri dimenzije (Danilovic, 2002, str. 28):

- dimenzija moči,
- prostorska dimenzija,
- statusna dimenzija.

Dimenzija moči odseva ekonomski in vojaški potencial posamezne države. Teoretično izhodišče je pozitivna povezava med ekonomsko močjo države in njeno vojaško sposobnostjo. Ekonomsko moč posamezne države merimo v bruto domačem proizvodu (BDP) države in iz BDP-ja izpeljanih kazalcih. Prav ekonomska premoč velike sile omogoča hegemonijo posamezne velike sile v določenem obdobju. Večja kot je ekonomska moč, večjo vojaško silo lahko država postavi na potencialno vojno žarišče. Duruselle navaja, da je značilnost velike sile njena zmožnost ohranjanja samostojnosti nasproti vsem ostalim velikim silam. Ohranjanje samostojnosti je možno samo, če država v vsakem trenutku razpolaga z vojaško silo, ki bodisi odvrta morebitne napade zaradi svoje moči, bodisi je sposobna v primeru spopada doseči zmago na bojišču. Navsezadnje je velika sila tista država, ki se je sposobna bojevati in zmagati v veliki vojni (Danilovic, 2002, str. 226).

Prostorska dimenzija predstavlja velikost ozemlja posamezne države. Na podlagi te dimenzije lažje ločimo velike sile od regionalnih sil. Velikost ozemlja, ki pripada državi oziroma njenemu imperiju, predstavlja tisto dimenzijo države, ki ji omogoča, da se vpleta v zadeve, ki so izven dosega regionalnih sil. Zaradi velikosti ozemlja imajo velike sile globalni vpliv, medtem ko je vpliv regionalne sile omejen predvsem na regijo, ki ji država pripada (Danilovic, 2002, str. 227).

Statusna dimenzija je predvsem ocena vpetosti države v mednarodno dogajanje. Predstavlja pripravljenost določenega naroda, da se obnaša kot velika sila. Pri merjenju te dimenzije je izrazito prisotna subjektivnost in s tem povezana morebitna pristranskost. Nekateri avtorji opozarjajo, da se pri ocenjevanju te dimenzije pogosto pomotoma zamenjuje status velike sile z dejstvom, da je neka država močna (Danilovic, 2002, str. 228-229).

Velika sila je država, ki zaradi svoje ekonomske, politične in vojaške moči odločilno vpliva na svetovno dogajanje. Zaradi prepletenosti vseh treh dimenzij je opredelitev velike sile še vedno v veliki meri prepuščena subjektivni oceni. Nekatere države namreč odstopajo v eni ali dveh dimenzijah, medtem, ko so v tretji povsem povprečne. Dilema, ki nastopa pri definiranju velike sile, je mogoče najlažje ponazoriti s primerom Francije v 18. stoletju. V tistem obdobju je bila Francija, gledano skozi dimenzijo moči, povsem konkurenčna Veliki Britaniji. Tudi v prostorski in statusni dimenziji je bil njen zaostanek za Veliko Britanijo majhen. Navkljub relativni izenačenosti obeh držav v tistem obdobju, pa je 18. stoletje definirano kot obdobje nesporne hegemonije Velike Britanije, medtem, ko lahko Francijo uvrstimo med regionalne sile.

Na vsako od treh dimenzij vplivajo številni ekonomski in neekonomski dejavniki. Omenjeni dejavniki povzročajo vzpone in padce velikih sil. Vzpon nove velike sile konča hegemonijo obstoječe velike sile. Dinamiko vzponov in padcev lahko opazujemo vse od nastanka prvih držav. Dominacija prvih držav je bila geografsko omejena. Zaradi tega ne moremo govoriti o velikih silah po današnjih merilih, kljub temu, da so na vzpon in padec delovali podobni dejavniki kot po letu 1500, ko so nastale prve velike sile.

2 Doba velikih sil

S propadom Rimskega imperija se je v Evropi pričelo več kot 500 let dolgo obdobje nestabilnosti, ko so se z vzhoda preseljevali narodi in zavzemali nova ozemlja na zahodu celine. V tem obdobju je Evropa doživela veliko de-urbanizacijo, saj je propadla velika večina mest iz rimskega obdobja. Evropa je nazadovala tako tehnološko kot ekonomsko. Maddison ocenjuje, da se je evropska ekonomija med leti 0 in 1000 v povprečju skrčila za 0,01% na leto (Maddison, 2001, str. 262).

Po letu 1000 so se razmere v Evropi, zlasti v njenem zahodnem delu, stabilizirale in pričel se je ponovni vzpon celine. Med leti 1000 in 1500 je v Zahodni Evropi znašala povprečna letna gospodarska rast 0,3 % (Maddison, 2001, str. 262). V tem obdobju je Evropa, zlasti njen zahodni del, rasla bistveno hitreje kot preostali svet, zaradi česar je Evropa do leta 1500 premostila razvojni razkorak. Okoli leta 1500 je imel zahodni del Evrope že najvišji BDP na prebivalca na svetu (Maddison, 2001, str. 262).

Izrazit razvojni skok, ki ga je naredila Evropa v tem obdobju, ni zajel celine v celoti. Vzhodni del Evrope je občutno zaostal za zahodnim delom celine. Tudi v zahodnem delu so bile opazne razlike, saj je bila večina ekonomskega razcveta osredotočena v sredozemskih državah, ki so

imele močnejše stike z arabskim svetom. Tako ne preseneča dejstvo, da so bile Benetke, Genova, Španija in Portugalska najmočnejše evropske države tistega obdobju.

Rivalstvo med omenjenimi državami je vplivalo na številne strateške odločitve, ki so jih sprejele države v tem obdobju. Benetke in Genova sta svojo strateško prednost iskali predvsem v Sredozemlju in Severni Afriki, kjer sta uživali skoraj monopolni status pri trgovanju z državami na Daljnem vzhodu. Mednarodna trgovina je omogočila obema državam, da sta vzpostavili močno vojaško in pomorsko navzočnost v Sredozemlju in tako dokončno pokopali načrte Portugalske in Španije, da si pridobita del cvetoče in dobičkonosne mednarodne trgovine v regiji. Pozornost obeh držav se je zato preusmerila na zahod. Portugalska je skoraj celotno 15. stoletje načrtno gradila mornarico in se pripravljala na čezoceanske odprave s ciljem, da najde neposredno pomorsko pot v Indijo. Podobno, a manj intenzivno, je bilo dogajanje tudi v Španiji. V tem obdobju so tako Španci kot Portugalci razvili nov tip ladij, ki so omogočile odkritje Amerike leta 1492 in neposredne plovne poti v Indijo 1497.

Z velikimi odkritji se je pričelo novo obdobje v človeški zgodovini, saj so bili prvič izpolnjeni pogoji, ki so omogočali nastanek velikih sil. Zato številni zgodovinarji leto 1500 označujejo za začetek moderne dobe (Kennedy, 1989, str. 3). Po letu 1500 je bilo več držav, ki so bile velike sile v določenem obdobju. Med njimi lahko naštejemo Španijo, Nizozemsko, Veliko Britanijo, Francijo, Združene države Amerike in Sovjetsko zvezo. V nadaljevanju analiziral tri velike sile, ki so dominirale skozi daljša časovna obdobja.

2.1 Španija

2.1.1 Vzpon Španije (1479-1545)

Leta 1479 sta se v enotno državo združili kraljestvi Aragonije in Kastilje. Nova država je bila dovolj močna, da je dokončno izrinila arabske Mavre s celotnega Pirenejskega polotoka. Proces rekonkviste¹ se je zaključil leta 1492. Istega leta je Španija izpeljala pomorsko odpravo pod vodstvom Krištofa Kolumba s ciljem, da za Španijo odkrije zahodno plovno pot v Indijo. Odprava svojega cilja ni izpolnila, a je odkrila Ameriko, kar je Španiji omogočilo, da je v naslednjih desetletjih postala prva globalna velika sila. Na vzpon Španije so vplivali tako neekonomski (naravni, vojaški, politični) kot ekonomski (tehnološki, mednarodna menjava) dejavniki.

a) Neekonomski dejavniki vzpona

Z odkritjem Amerike je geografska lega Španije pridobila močan strateški pomen, saj je državi omogočala hitro kolonizacijo Amerike. Dodatno strateško prednost Španije so predstavljali Kanarski otoki, ki so omogočali oskrbo ladij na poti v Ameriko. Med naravnimi dejavniki, ki so

---

¹ Rekonkvista (špansko: Reconquista) je proces ponovnega zavzemanja Iberskega polotoka s strani različnih krščanskih kraljestev. Iberski polotok je bil od 8. stoletja pod vladavino arabskih Mavrov.

omogočili vzpon Španije, je pomembna tudi surovinska baza. Nahajališča kakovostne železove rude in premoga so omogočala, da je imela Španija na razpolago najboljše železove zlitine tistega obdobja.

Zaradi pospešene rekonkviste je imela Španija na prehodu v 16. stoletje dobro izurjeno vojsko, ki se je dokazala v številnih bitkah z Mavri. Uspešen potek rekonkviste je pomenil, da je postal poklic vojaka zelo zaželen, kar je bilo še posebej opazno v Kastiliji, deloma zaradi socialnih razmer in deloma zaradi sistema vrednot tamkajšnjega prebivalstva (Kennedy, 1989, str. 44). Izurjenost enot se je pokazala tudi pri kolonizaciji Amerike. Tako je Cortez z zelo majhno enoto 400 pešakov, 16 konjenikov in baterijo topov zavzel državo Aztekov. Še manjšo enoto je za zavzetje države Inkov uporabil Pizzaro (Chamberlain, 2000, str. 13).

Glavni notranje politični dejavnik, ki je odločilno vplival na vzpon Španije, je zagotovo ustoličenje dinastije Habsburžanov leta 1516, ki so pod eno krono združili obsežna ozemlja v Evropi in tako močno povečali obseg in pomen države. Pod špansko krono so tako spadala ozemlja Španije, ozemlje današnje Nizozemske, del ozemlja današnje Belgije, številne posesti v današnji Italiji in Nemčiji.

Med zunanjepolitičnimi dejavniki, ki so pomembno vplivali na vzpon Španije, velja izpostaviti papeško bulo »Inter Caetera« in njeno modifikacijo s pogodbo iz Tordesillas, ki sta jo podpisali Španija in Portugalska. Oba dokumenta sta podrobno določila vplivno območje obeh držav in jima dodelilo monopol nad novimi ozemlji. Zaradi tega je lahko Španija širila svoje kolonialne posesti, ne da bi jo ogrožala katera izmed konkurenčnih držav. Tako je do leta 1545 zavzela skoraj celotno Južno in Srednjo Ameriko. Prav z zavzetjem države Majev se je zaključila faza vzpona Španije.

b) Ekonomski dejavniki vzpona

Tehnološki napredek v ladjedelništvu je Španiji omogočil, da je razvila karake in karavele, ki so bile tehnološko najbolj dovršene vrste ladij za plovbo po oceanih v tistem obdobju. Prav razvoj obeh tipov plovil je omogočil odkritje Amerike, hitro kolonizacijo nove celine in njeno ekonomsko izkoriščanje.

Pomorske odprave, ki so pripeljale do velikih odkritij, so bile predvsem ekonomsko motivirane. Španija si je namreč močno prizadevala za vzpostavitev neposrednega dostopa do Indije, s čimer bi uničili monopol italijanskih mestnih držav pri trgovini z začimbami. Razočaranje ob dejstvu, da niso odkrili plovne poti v Indijo, temveč povsem novo celino, je izginilo z odkritjem bogatih nahajališč zlata in srebra.

Prav zlato in srebro je bilo glavno ekonomsko gonilo, ki je omogočalo špansko hegemonijo. Dotok zlata in srebra iz kolonij se je vseskozi povečeval. Z zlatom in srebrom, nakopanim v

Južni Ameriki, je država lahko financirala vojsko, mornarico in domačo potrošnjo ter tako zagotovila vzpon v vodilno veliko silo.

Monopol pri trgovini z Ameriko je državi prinašal dodatni prihodek. Sistem trgovine s kolonijami je od samega začetka centraliziran. Vsa trgovina z Ameriko je lahko potekala samo preko pristanišča v Sevilli. Vse blago, ki bilo namenjeno za izvoz v kolonije, je moralo biti v lasti španskih trgovcev, kot tudi ladje, s katerimi so prevoz opravili. Zaradi tega je postala Sevilla glavno trgovsko mesto v Evropi, kjer so španski trgovci kupovali blago iz vse Evrope in ga pošiljali v Ameriko in hkrati prodajali blago iz Amerike kupcem iz celotne Evrope. S porastom nakopanega zlata in srebra v Južni Ameriki, pa je prišlo do pomembnega zasuka pri poslovanju trgovcev v Sevilli. Njihova pozornost se je preusmerila skoraj izključno na prevoze žlahtnih kovin, medtem ko so oskrbovanje kolonij z ostalimi dobrinami občutno zmanjšali (Kulišar, 1959, str. 252).

Vzpon Španije med velike sile je posledica spleta različnih dejavnikov. Ugodna lega države je omogočila hitro širitev imperija v Južni in Srednji Ameriki. Kolonizacijo je še pospešila dobra izurjenost vojske, ki je z zelo majhnimi enotami premagala vse tri velike civilizacije v Južni in Srednji Ameriki. Z ustoličenjem Habsburške dinastije je vodenje države prevzela rodbina, ki je stremela k dominantni vlogi v Evropi in svetu. Položaj države je še okrepila papeška bula, ki je državi omogočila monopol nad trgovino z Ameriko. Tehnološki napredek v pomorstvu je omogočil dominantno pomorsko vlogo države in izkoriščanje monopolnega položaja v mednarodni trgovini. Zaradi spleta opisanih dejavnikov je Španija okoli leta 1545 postala prva velika sila, ki je imela globalni vpliv.

2.1.2 Dominacija in zaton Španije (1545-1643)

V času dominacije je Španija še povečala svoj imperij. Na vrhuncu moči je imperij obsegal celoten Pirenejski polotok, številne posesti po Evropi, celotno Južno Ameriko razen Brazilije, celotno Srednjo Ameriko, z izjemo nekaterih otokov v Karibih, polotok Florida in Kalifornijo. Z zasedbo Filipinov leta 1565, je postala Španija prva država, ki je imela posesti na petih celinah. Okoli leta 1600, ko je bila Španija na vrhuncu svoje moči, je v imperiju živelo približno 5 % svetovnega prebivalstva, delež BDP-ja v svetovnem BDP-ju pa je znašal 7,60 % (Tabela 3, str. 10). Ob izločitvi vpliva Indije in Kitajske², je znašal delež prebivalcev v svetovnem prebivalstvu 11 %, delež BDP-ja v svetovnem BDP-ju pa 16 %.

Prve težave Španije so se pričele že leta 1566, ko so se uprle province z območja današnje Nizozemske. Upor je pomenil začetek osemdeset let dolgega spopada za neodvisnost. Združitev Španije in Portugalske, ki se je zgodila leta 1580, je predstavljala zadnjo ozemeljsko širitev

---

² Izločitev Indije je smiselna zaradi dejstva, da je bila Indija razdeljena na množico kraljestev, ki so bila politično nepovezana in država Indija kot celota ni obstajala, oziroma je obstajala zelo kratko obdobje. Tudi Kitajska, ki je sicer bila enotna država, v tistem času ni igrala pomembnejše vloge v svetovnem geopolitičnem merilu.

imperija. Hegemonija Španije je trajala do leta 1643, ko je Španija doživela odločilen poraz s Francijo v bitki pri mestu Rocroi in izgubila vodilno vlogo. Zaton Španije je tako posledica neekonomskih (vojaški in politični) in ekonomskih (mednarodna menjava, državna poraba, varnost lastninskih pravic) dejavnikov. Vpliv ostalih dejavnikov na zaton je bil manj pomemben.

a) Neekonomski dejavniki zatona

V 16. stoletju je prišlo do vojaške revolucije, saj je bilo potrebno najemati poveljnike, kapitane, vojake in mornarje, ter jih ustrezno plačevati. S tem so se bistveno povečali stroški za organizacijo in izvedbo posamezne vojne. Število vojakov, ki so jih bile države sposobne poslati na bojišče, se je v tem stoletju dramatično povečalo. Če so lahko največje sile na začetku 16. stoletja na bojišče poslale okrog 30.000 vojakov, so ob koncu stoletja države na bojišče poslale tudi do 300.000 vojakov (Kennedy, 1989, str. 44-45).

Španija, kot hegemon tistega obdobja, se je istočasno borila na več frontah, kar je pomenilo, da je imela v vsakem trenutku pod orožjem več vojakov kot preostale države. Na vojaški položaj Španije je vplivalo tudi dejstvo, da je bil imperij v Evropi ozemeljsko nepovezan. Tako je bilo ozemlje Nizozemske in Italije ločeno od matične Španije. Zaradi tega dejstva je morala Španija vzdrževati tri ločene armade, saj premiki armad po kopnem znotraj imperija niso bili mogoči, ne da bi kršili suverenost drugih držav. Zaradi vzdrževanja ravnotežja s sosedi, je morala biti vsaka armada povsem samostojna, kar se je odrazilo v skupnem številu vojakov, ki jih je imela Španija. Tabela 1 izpostavlja dejstvo, da je imela Španija v obdobju 1550 - 1630 pod orožjem toliko vojakov kot Francija, Anglija in Nizozemska skupaj. Po letu 1650, ko je Španija izgubila status velike sile, je opazen dramatičen padec števila vojakov v armadi.

Tabela 1: Gibanje števila vojakov v posameznih armadah v izbranih letih

Leto	Francija	Španija	Nizozemska	Anglija
1470	40.000	20.000	0	25.000
1550	50.000	150.000	0	20.000
1590	80.000	200.000	20.000	30.000
1630	150.000	300.000	50.000	ni podatka
1650	100.000	100.000	29.000	70.000
1670	120.000	70.000	110.000	15.000
1700	400.000	50.000	100.000	87.000

Vir: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001, str. 81.

V obdobju dominacije Španije so postale notranje politične razmere zelo zapletene, saj država ni imela jasne upravne ureditve. Zaradi tega je vključitev novih teritorijev, kar je bila posledica dinastičnih dedovanj španskih kraljev, prinesla tudi številne politične težave. Nove pridobitve so bile sicer del imperija, vendar so ostale relativno samostojne entitete, ki so imele malo skupnega z matično Španijo. Posebno torišče znotraj imperija je predstavljalo ozemlje današnje severne Belgije in Nizozemske, ki je predstavljalo velik vir dohodkov za špansko državno blagajno.

Dodatno težavo so predstavljale vplivne družbene skupine, ki so v času dominacije pridobile številne privilegije in so onemogočale kakršnekoli reforme. Vplivna organizacija »Casa de Contratacion«, ki je nadzirala trgovino s kolonijami, je zaradi svojega monopolnega položaja onemogočala hitrejši razmah kolonialne in mednarodne trgovine. Zaviralen vpliv so imeli tudi številni cehi, ki so s svojo rigidnostjo onemogočali uvajanje novih tehnologij v proizvodne procese. »Mesta« je bila organizacija ovčjerejcev, ki je imela kraljevo dovoljenje za prosto pašo, kar je onemogočalo intenzivno poljedelstvo. Zaradi tega je Španija v 16. stoletju uvažala precejšen del potrebne pšenice iz drugih držav. Kljub temu kralj ni odpravil pravice proste pašnje, ker je »Mesta« vsako leto plačevala znatne prispevke v kraljevo zakladnico (Kennedy, 1989, str. 54). »Cortesi« so bile nekakšne skupščine, sestavljene iz veleposestnikov in plemičev, ki so imele velik vpliv predvsem v davčni politiki. Imenovane so bile v vsaki pokrajini, ki je bila v španski posesti. »Cortesi« so imeli pristojnost za sprejemanje davkov, kot so »alcabala«³, carine, »servicios«⁴ in »millones«⁵, ki so prizadeli predvsem trgovce in revne sloje. Veleposestniki in plemiči so bili praviloma izvzeti plačevanja večine davkov (Kennedy, 1989, str. 53). Največja in najvplivnejša organizacija je bila zagotovo katoliška cerkev. Cerkev je bila oproščena plačevanja davkov, kljub temu, da je bila največji lastnik posestev v državi. Vendar pa je z vidika padca Španije bolj pomemben njen vpliv na zunanjo politiko države, saj je dosegla, da je postala Španija glavni branik katoliške vere v času reformacije.

Tudi zunanjepolitični dejavniki so imeli vpliv na padec Španije. Dominacijo Španije sta pričeli ogrožati tako Francija kot Anglija. Manjši spopadi, ki so se večinoma odvijali predvsem na morju, so sčasoma prerasli v odkrite vojne. Navkljub temu pa je imela vstaja nizozemskih provinc leta 1566 najbolj daljnosežne posledice, saj je Španija pričela izgubljati vpliv nad ekonomsko najbolj razvito regijo.

b) Ekonomski dejavniki zatona

Ekonomsko dogajanje v fazi vzpona Španije je bilo netipično, saj v fazi vzpona Španije, ni prišlo do investicijskega cikla, ki bi okrepil proizvodni sektor v državi. Zaostalost proizvodnega sektorja je bila tako velika, da špansko gospodarstvo ni bilo sposobno zadostiti povpraševanju, tako v Španiji kot v kolonijah. Odsotnost investiranja se je odrazila v nižji produktivnosti in poslabšanju konkurenčnosti španskega gospodarstva. Zaradi tega je razumljivo, da so tuji ponudniki blaga in storitev prevzeli dominantno vlogo na španskem trgu. Špansko gospodarstvo je bilo namreč pod tržnimi pogoji nezmožno konkurirati tujcem. Zaradi tega je bilo že v drugi polovici 16. stoletja 90 % blaga, ki je bilo preko Seville izvoženo v kolonije, tujega porekla (Kulišar, 1959, str. 252). Dejstvo o propadanju proizvodnega sektorja potrjuje tudi Kennedy, ki pravi, da je bila Španija v 17. stoletju povsem odvisna od uvoza proizvodov in storitev. Glavne dobaviteljice blaga in storitev so bile Anglija, Francija in Nizozemska. Predvsem Nizozemska, ki

---

³ Prometni davek v višini 10%

⁴ Dovoljenja, ki jih je bilo potrebno plačati

⁵ Davek na hrano

je bila nominalno sicer del imperija, se je v ekonomsko močno okrepila, zlasti na račun kolonialne trgovine (Kennedy, 1989, str. 54).

Tabela 2: Izvoz zlata in srebra iz Južne Amerike v Evropo v letih 1500-1600

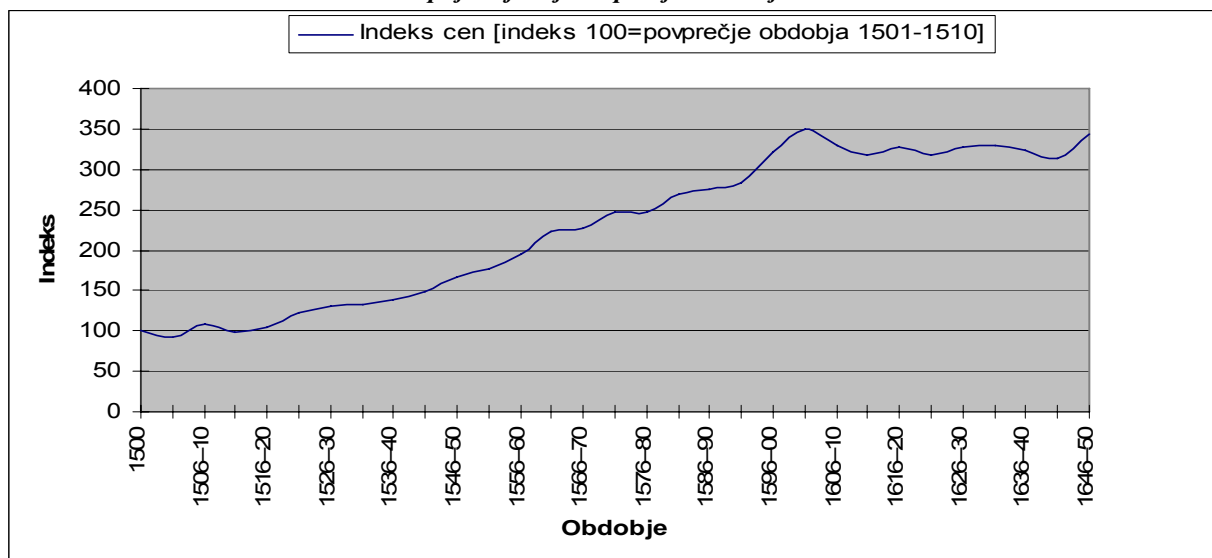
Obdobje	Zlato [v tonah]	Srebro [v tonah]
1500-1600	150	7500
1600-1700	158	26.168

Vir: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001, str. 64.

Med prihodkovnimi viri, ki jih je imela na voljo Španija, so bili davki, raznovrstne dajatve in zlato ter srebro, ki je bilo pripeljano iz kolonij. Državna blagajna je največ sredstev je pridobila iz Kastilje, predvsem v obliki davkov. Občutna sredstva je pridobila tudi iz Združenih provinc in Italije. V 16. stoletju so postale pomemben vir sredstev kolonije v Ameriki, ki so na vrhuncu izvoza zlata in srebra, predstavljale okrog 30 % vseh prihodkov države. Poleg tega se je Španija tudi močno zadolževala, predvsem pri bankah, ki so delovale v imperiju. Takorekoč vse največje banke tistega časa so imele sedeže na ozemljih, ki so bile vključene v španski imperij (Kennedy, 1989, str. 43, 53). Zadolževanje Španije se je začelo v fazi vzpona in nadaljevalo v fazi dominacije. Tako so že leta 1543 obveznosti iz naslova dolgov znašale 65 % celotnih letnih prihodkov države (Kennedy, 1989, str. 54). Nadaljnje zadolževanje je privedlo državo do prvega bankrota leta 1557. Neposredna posledica bankrota države je bil propad družine Fugger, ki je do takrat veljala za najmočnejšo bankirsko družino v Evropi. Vojna za zaustavitev prodora Turkov in izgradnja mogočne mornarice, ki je zagotovila zmago pri Lepantu, sta zahtevali, da se je Španija ponovno močno zadolžila, kar je državo leta 1576 pripeljalo do ponovnega bankrota. Vojne s Francijo in Anglijo ter upor v Združenih provincah so zahtevale vzdrževanje velikih armad, zaradi česar se je nadaljevalo zadolževanje države, ki je pripeljalo do nadaljnjih bankrotov v letih 1596 in 1607. Leta 1598, ko je umrl kralj Filip II., so znašali dolgovi 100 milijonov ducatov, obresti na dolg pa 66 % celotnih letnih prihodkov države (Kennedy, 1989, str. 47).

Zaradi pretirane potrošnje države in pospešene monetarizacije zlata in srebra je Španija beležila visoko stopnjo inflacije. Kennedy tako navaja, da so se v obdobju med leti 1500 in 1630 cene hrane popeterile, cene proizvodov pa potrojile (Kennedy, 1989, str. 46). Vsekakor je obdobje 1515 – 1650 v ekonomski zgodovini znano kot cenovna revolucija, ko so vse evropske države beležile zelo visoko stopnjo inflacije. Skokovito povečevanje inflacije v obdobju med leti 1520 in 1650 prikazuje Slika 1.

Slika 1: Stopnja inflacije v Španiji v obdobju 1520 – 1650

Vir: Munro, *The Monetary Origins of the »Price Revolution«: South German Silver Mining, Merchant Banking and Venetian Commerce, 1470-1540*, 1999, str. 42.

Ekonomske razmere v državi je dodatno poslabšala nezmožnost Španije, da zagotovi stabilno in varno ekonomsko okolje. Skoraj vsa vlaganja v kolonije so opravili zasebniki. Edino podjetje, ki je bilo v državni lasti, je bil rudnik srebra Huancavelica v Peruju. Vsi ostali rudniki, posestva, ladjedelnice in ostale dejavnosti so bile v zasebni lasti. Vendar je imel državni aparat malo posluha za interese kolonialnih posestnikov. Boenig tako navaja, da je bilo gospodarsko dogajanje v kolonijah protiigra zasebnega kapitala in države. Matična Španija ni nikoli docela razumela gospodarskih problemov, saj se je osredotočala predvsem na pobiranje davkov od trgovine s kolonijami, ter na kronski regal od nakopanega zlata in srebra (Boenig et al, str. 362 - 363). Ignoriranje zahtev zasebnega sektorja in stalno povečevanje davčnih obremenitev se je odrazilo v močnem porastu tihotapstva.

Tabela 3: Kazalniki za Španijo v letih 1500, 1600 in 1700

	1500	1600	1700
Ocenjen delež BDP v svetovnem BDP [v %]	1,90	7,60	3,50
Ocenjen BDP _{pc} [v \$]	698	878	707
Število prebivalcev [v 000]	6.800	28.380	18.555
Delež v svetovnem prebivalstvu [%]	1,60	5,10	3,10

Vir: Maddison, *The World Economy: A millennial perspective*, 2001, str. 261, 263- 264.

Kot prikazuje Tabela 4, je dominacija Španija doživela svoj zenit okoli leta 1600. V tem času je BDP španskega imperija predstavljal 7,6 % svetovnega BDP-ja oziroma 16 %, če izločimo Indijo in Kitajsko. Prav tako je opazno globko ekonomsko nazadovanje države po letu 1600, saj se je ocenjen BDP na prebivalca do leta 1700 znižal za 20 odstotkov, delež v svetovnem BDP pa na 3,50 % svetovnega BDP-ja.

V obdobju dominacije Španija ni bila sposobna izpeljati reform, ki bi okrepile in poenotile imperij ter omejile delovanje in vpliv interesnih skupin. Številni evropski deli imperija so bili

tudi v času dominacije Španije samostojni pri odločanju o davkih. Še bolj presenetljivo je, da je to veljalo tudi znotraj same Španije. Aragonija je imela samostojen davčni sistem, prav tako Portugalska (Kennedy, 1989, str. 53). S tem je imela Španija omejene možnosti povečevanja prihodkov v državno blagajno. V obdobju, ko je Španija uživala status velike sile, je bila država v vojni kar 91 let. Tudi v vmesnih obdobjih miru, predvsem zaradi zapletenega strateškega položaja v Evropi, država ni uspela zmanjšati svoje porabe. Sočasno je potekala vojaška revolucija, ki je še dodatno obremenila državno blagajno. Zaradi tega je razumljivo, da je navkljub stalnemu dotoku zlata in srebra, prišlo do večkratnega zloma državne blagajne. Dodatne ovire so predstavljale nizka produktivnost, mednarodna nekonkurenčnost španskega gospodarstva, nestabilno ekonomsko okolje in naraščajoča inflacija. Splet naštetih dejavnikov je povzročil, da je Španija leta 1643 izgubila status velike sile. S padcem Španije se je končalo njeno obdobje globalne prevlade. Praznino, ki je nastala s sestopom Španije, so skušale zapolniti tri regionalne sile. V troboju Nizozemske, Francije in Velike Britanije je bila najuspešnejša prav slednja.

2.2 Velika Britanija

2.2.1 Vzpon Velike Britanije (1607-1700)

Z vzponom Anglije, oziroma Združenega kraljestva Velike Britanije⁶, se prične obdobje, ki je sčasoma pripeljalo do nastanka največjega imperija v zgodovini človeštva. Vzpon Velike Britanije iz majhnega kraljestva na obrobju Evrope v veliko silo, ki je obvladovala četrtno kopnega na planetu, je bil dolg in postopen. Do leta 1600 je Velika Britanija predvsem krepila svojo vlogo v Evropi in postala močna regionalna sila. Faza vzpona Velike Britanije je trajala približno 200 let. Velika Britanija je dokaj pozno pričela s kolonizacijo, saj je prvo kolonijo ustanovila leta 1607 oziroma 110 let po prvi uspešni plovi preko Atlantika. Prva faza kolonizacije je bila osredotočena predvsem na osvajanje Severne Amerike in Karibov. V tem obdobju je država vzpostavila tudi neposredne trgovske povezave z Indijo in JV Azijo. Prvi poizkusi kolonizacije Indije so sledili po letu 1639, ko so indijski kralji dovolili vzpostavitev prvih postojank na ozemlju Indije.

Faza vzpona se je zaključila okrog leta 1700, ko je imela država vzpostavljen obširen kolonialni imperij na več celinah. Vzpon Velike Britanije je posledica spleta neekonomskih (naravni, demografski, vojaški, politični) in ekonomskih (tehnologija, investicije, produktivnost, mednarodna menjava) dejavnikov.

---

⁶ Združeno kraljestvo Velike Britanije formalno nastane leta 1706 z »Act of Union«, s katerim se združita parlamenta Anglije in Škotske v skupni parlament Velike Britanije. S tem zakonom se konča proces združevanja Anglije in Škotske, ki traja od leta 1603, ko oblast v Angliji prevzame Jakob VI. Škotski, ki ob kronanju za kralja Velike Britanije postane Jakob I.

a) Nekonomski dejavniki vzpona

Otoška lega ob Atlantiku je državi omogočila neposreden izhod na ocean in je imela velik vpliv na razvoj države. Geografska lega na skrajnem zahodu Evrope je državi omogočala hiter in razmeroma enostaven dostop do kolonij v Severni Ameriki in v Karibih. Naravne značilnosti države so pomembno vplivale na razvoj kmetijstva v državi, saj so bili pogoji bistveno bolj naklonjeni živinoreji kot poljedelstvu, kar je vplivalo na razvoj industrije v Velike Britanije. Obilje relativno lahko dostopnih nahajališč železove rude in premoga je omogočilo nastanek prvih železarskih manufaktur proti koncu faze vzpona.

Število prebivalcev Velike Britanije se je v fazi vzpona države več kot podvojilo. Tudi primerjava deleža prebivalstva v svetovnem prebivalstvu, prikazana v tabeli 5 nam kaže, da je število prebivalcev v tem obdobju raslo hitreje kot svetovno prebivalstvo. Maddison ocenjuje, da je to predvsem posledica povečanja pričakovane življenjske dobe prebivalstva. Do tega je prišlo, ker so v Veliki Britaniji modernizirali kmetijstvo in povečali produktivnost sektorja. Povečanje pomorskih transportnih kapacitet je pripomoglo k odpravi lakote v vseh predelih Velike Britanije, saj so lahko hrano pripeljali iz regij, ki so imele presežke hrane (Maddison, 2001, str. 91). V primerjavi s Španijo in Francijo je imela Velika Britanija leta 1600 približno eno tretjino prebivalstva Francije in tri četrtine prebivalstva Španije. Do leta 1700 se je razkorak zmanjšal, saj je imela Velika Britanija 40 % prebivalstva Francije in 97 % prebivalstva Španije (Maddison, 2001, 241). Naraščanje števila prebivalcev v fazi vzpona prikazuje tabela 5.

Tabela 4: Demografski kazalniki za Anglijo v letih 1500, 1600 in 1700

	1500	1600	1700
Število prebivalcev [v 000]	3.942	6.170	8.565
Delež v svetovnem prebivalstvu [v %]	0,90	1,10	1,40
Stopnja urbaniziranosti [v %]	3,10	5,80	13,30

Vir: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001, str. 241, 243, 248.

Vzporedno z rastjo prebivalstva je potekal tudi proces zgoščevanja naselitve in urbanizacije, ki je pripeljal do nastanka prvih večjih urbaniziranih območij. Prav ta območja so bila temelj nastajajočega enotnega trga v državi in nosilec kasnejše industrializacije države. Urbanizirana območja so nastala predvsem ob morju in rekah ter ob nahajališčih surovin.

Velika Britanija je izvedla številne reforme na vojaškem področju, ki so bile potrebne, če je država hotela imeti pomembnejšo mednarodno vlogo. Zaradi vojaške revolucije, ki je potekala v tem času, se je britanska vojska znašla v podrejenem položaju, glede na preostale evropske države. Zastarel je bil tako sistem način novačenja vojakov kot tudi sama oborožitev in izurjenost. Šele Henrik VII je v Veliki Britaniji prepovedal zasebne vojaške formacije, ki so jih imeli različni plemiči. Nova tudorska doktrina, ki je bila oblikovana za časa Henrika VIII in predvsem Elizabete I, je v zelo kratkem času nadomestila vojaški prepad za preostalimi silami (Kennedy, 1989, str. 59-61). Dokončen kakovosten preskok je britanska armada naredila v času

republike, ko se je že lahko samostojno kosala z armadami velikih celinskih sil (Kennedy, 1989, str. 62). Sprejeta je bila odločitev, da Velika Britanija nameni velik delež sredstev za izgradnjo vojaške in trgovske mornarice. Maddison ocenjuje, da je v letu 1570 znašala transportna kapaciteta britanske trgovske mornarice 51 000 ton, kar je predstavljalo približno 7,4 % svetovne pomorske transportne kapacitete. Do leta 1670 se je transportna kapaciteta britanske trgovske mornarice povečala na 260 000 ton oziroma 17,9 % svetovne pomorske transportne kapacitete (Maddison, 2001, str. 95). Močno povečanje je doživela tudi vojna mornarica, saj se je samo v letih 1649-1651 število bojnih ladij povečalo z 39 na 80 (Kennedy, 1989, str. 63). Reforme kopenske vojske so omogočile zavzetje in obladovanje novih ozemelj v obeh Amerikah in Aziji. Še bolj pomembno je bilo povečanje in modernizacija mornarice, ki je obladovala svetovna morja in s tem omogočila nemoten pretok trgovine med kolonijami ter Veliko Britanijo. Razlog, zakaj so v Veliki Britaniji posvečali takšen pomen prav mornarici je očiten, saj so prav Britanci dokazali, da je bila Španija najbolj ranljiva ravno na morju. S piratskimi napadi so pogosto povsem pretrgali trgovino med kolonijami in Španijo in zato so v Veliki Britaniji posvečali še posebno pozornost zagotavljanju varnosti trgovskih ladij.

V 16. in 17. stoletju je prišlo do korenitih političnih sprememb v državi. S tudorskimi reformami so dokočno ločili cerkev od države. Razlastitev cerkve je imela velike posledice predvsem v kmetijstvu, saj se je zaradi povečanega obsega obdelovalnih površin povišala sektorska produktivnost. Druga pomembna implikacija, ki je bila posledica reform, je bila povezana z načini podeljevanja javnih funkcij. Le-teh niso več podeljevali na podlagi stana, temveč na podlagi posameznikovih kompetenc. S tem je država naredila velik korak k profesionalizaciji državne uprave in odpravi nepotizma (Maddison, 2001, str. 91). Ekonomska politika Velike Britanije je bila v marsičem odsev priporočil Willama Pettya in Gregorya Kinga, dveh vplivnih ekonomistov tistega časa. Zaradi gospodarske uspešnosti Nizozemske v prvi polovici 17. stoletja sta predlagala, da mora Velika Britanija s svojo ekonomsko politiko posnemati Nizozemsko. Do konca stoletja so modernizirali celotno državno upravo in ustavili najbolj učinkovit državni aparat tistega obdobja (Maddison, 2001, str. 91-92). Končni učinek reform je bil ta, da je imela Velika Britanija konec 17. stoletja jasen in pregleden davčni sistem, stabilne javne finance in relativno majhno, a učinkovito državno upravo. Tako reformirana država je bila politično, vojaško in gospodarsko pripravljena na močno ozemeljsko ekspanzijo in oblikovanje svetovnega imperija.

Pod dinastijo Tudorjev so bili oblikovani tudi novi zunanjepolitični cilji države. Nova zunanjepolitična doktrina je v največji možni meri izkoriščala strateške prednosti Velike Britanije in učinkovito obvladovala zunanjepolitična tveganja. Zaradi otoške lege je imela Velika Britanija bistveno manjše število vojakov v kopenski vojski kot kontinentalne države, kar je državi omogočilo, da je imela manj obremenjene javne finance in je lahko več namenila za razvoj in trgovsko mornarico (Maddison, 2001, str. 92). Kljub številnim vojnam, v katerih je Velika Britanija sodelovala v 16. in 17. stoletju, je bilo breme kopenskega vojskovanja skoraj vedno predvsem na plečih zaveznikov.

a) Ekonomski dejavniki vzpona

V 17. stoletju se je dokončno uveljavil manufaktorni način proizvodnje. Sočasno je prišlo do tehnološkega napredka, predvsem v rudarski, tekstilni in železarski industriji. Prav v obdobju vzpona Velike Britanije se je pričela večja dinamika tehnološke razvoja, ki je ob koncu 18. stoletja pripeljala do prve industrijske revolucije.

Državne reforme so povzročile močan investicijski cikel v fazi vzpona Velike Britanije. Povprečna velikost posestev se je, predvsem zaradi razlastitve nekdanjih fevdalcev in cerkve ter razdelitve zemlje med posestnike, močno povečala. Kulišar navaja, da se je obseg posestev povečal do te mere, da kmetje niso mogli obdelati vse zemlje, ki so jo imeli v lasti. V iskanju alternativ, ki bi povečale ekonomsko izkoriščenost zemlje, so se številni kmetje odločili za ovčjerejo (Kulišar, 1959, str. 82). Povečana pridelava ovčje volne je povzročila pospešen razvoj tekstilnega sektorja. Tako je v 16. stoletju nastal prvi večji skupek manufaktur za predelavo volne v Norwichu, kasneje pa se je tekstilna industrija razširila predvsem na območja Leedsa in Bristola (Kulišar, 1959, str. 205-207). Drugi ukrep države, ki je vplival na povečan obseg investicij, je povezan z reformo vojske in mornarice. Primer takšnega naročila navaja Kulišar, da je britanska vlada aprila in marca 1652 naročila izdelavo 1.500 topov in vozov, 117.000 topovskih krogel 5.000 granat in 12.000 sodov smodnika z rokom dobave do konca leta. Investicije so bile sprva koncentrirane v vojaški, železarski, rudarski in tekstilni industriji. Kasneje so se razširile tudi na ostale sektorje gospodarstva (Kulišar, 1959, str. 164 – 165). Stopnja investiranja se je na prehodu v 18. stoletje gibala okrog 7 % letnega BDP-ja (Maddison, 2001, str. 93).

V začetku investicijskega cikla je bila produktivnost ključnih sektorjev prenizka, da bi zadostila povpraševanju. Odziv gospodarstva je bil relativno hiter. Z gradnjo novih kapacitet in uvedbo modernejših postopkov se je ponudba hitro prilagodila povpraševanju. S tem se je občutno povečala produktivnost gospodarstva, ki je postalo konkurenčno tudi v mednarodni menjavi.

Povečana produktivnost se je odrazila v povečanju mednarodne menjave Velike Britanije in uspešnosti britanskih podjetij v mednarodni trgovini. Vloga in pomen mednarodne menjave in trgovine znotraj imperija se je močno povečala. S krepitvijo kolonij v severni Ameriki se je oblikovalo privlačno tržišče za izvoz izdelkov in finančnih storitev iz Velike Britanije. V skladu z merkantilistično politiko je bil namreč dostop do tega tržišča za druge države mogoč le preko britanskih posrednikov. Vse bolj pomemben je postajal tudi uvoz iz kolonij. Glavnino uvoza v Veliko Britanijo so predstavljali kmetijski pridelki kot so sladkor, tobak, rum in melasa (Chamberlain, 2000, str. 26).

Z zatonom Španije je Evropa ostala brez prave velike sile. Za dominacijo so konkurirale predvsem Francija, Nizozemska in Velika Britanija. Ob koncu 17. stoletja je postalo jasno, da je Velika Britanija naslednja velika sila, ki je imela prevladujočo vlogo v svetu. Ugodna geografska lega je državi omogočila hiter in enostaven dostop do kolonij. Ugodno podnebje za živinorejo in

lahko dostopni surovinski viri so imeli pozitiven vpliv na rast prebivalstva in ekonomski razvoj države. Zaradi številnih reform je imela Velika Britanija moderno vojsko in zelo močno mornarico, jasen in pregleden davčni sistem, stabilne javne finance ter relativno majhno, a hkrati učinkovito državno upravo. Državlјanska vojna v 17. stoletju je dodobra premešala socialno strukturo v Veliki Britaniji. Zaradi tega se je pojavila možnost, da so se ljudje, ki niso imeli plemiškega porekla, a so bili podjetni in sposobni, povzpeli na družbeni lestvici, kar se je odrazilo v hitrem uvajanju tehnoloških inovacij in v pospešeni gospodarski rasti države. Sočasno je država oblikovala jasno in realno zunanjepolitično strategijo, s katero je maksimirala svoje prednosti in zmanjšala zunanjepolitična tveganja. Investicije, ki so bile posledica reform in povečane državne porabe, so bile povezane z uvedbo novih proizvodnih metod in tehnologij, zaradi česar se je povečala stopnja produktivnosti in mednarodna konkurenčnost britanskih podjetij.

2.2.2 Dominacija in zaton Velike Britanije (1700-1945)

Po letu 1700 je bila Velika Britanija nesporna svetovna velesila, ki je imela v posesti obširen imperij s kolonijami v Severni Ameriki in Aziji in politični vpliv, ki je bil prisoten po celotnem planetu. Kraljeva mornarica je obladovala svetovna morja in zagotavljala nemoten pretok trgovine. Obdobje prvega britanskega imperija je trajalo vse do poraza v ameriški secesijski vojni leta 1783. Navkljub pričakovanju, da bo izguba ameriških kolonij prizadela Veliko Britanijo do te mere, da bo izgubila status velike sile, se to ni zgodilo. V vsem obdobju globalnih velikih sil je Velika Britanija edina, ki je dominirala v dveh zaporednih obdobjih (Boswell, 1995, str. 8).

Razlogov, zakaj je Velika Britanija ohranila svetovno hegemonijo tudi po izgubi kolonij v Severni Ameriki, je veliko. V istem obdobju je prišlo do pojava prve industrijske revolucije, ki jo je Velika Britanija najhitreje izkoristila in povečala svojo ekonomsko premoč. Hkrati je izgubljeno kolonialno posest nadomestila z intenzivno kolonizacijo v Aziji in Oceaniji in tako več kot nadomestila izgubljen trg za britanska podjetja. Rast v obdobju 1820 – 1870 je bila nadpovprečna, saj je bila ocenjena povprečna letna rast v Veliki Britaniji 2,05 %, medtem ko je bila v Zahodni Evropi v istem obdobju 1,71 % (Maddison, 2001, str. 262). Vsekakor je bila Velika Britanija v tem obdobju na vrhuncu svoje ekonomske moči.

Prvi znaki ekonomskega pešanja Velike Britanije so se pojavili po letu 1870. Navkljub temu je Velika Britanija imela status velesile vse do konca druge svetovne vojne, ko je zaradi dokončne prevlade Združenih držav Amerike in vzpona Sovjetske zveze, izgubila status velesile. Seveda se na tem mestu postavlja vprašanje o vzrokih za ekonomsko zasotajanje Velike Britanije v primerjavi z ostalimi državami. Navsezadnje je Velika Britanija tista država, ki je med industrijsko revolucijo »izumila« sodobno ekonomsko rast (Olson, 1982, str. 78). Kaj je torej vzrok za ekonomsko zaostajanje države po obdobju rekordne gospodarske rasti? Zakaj je država, ki je na vrhuncu svoje ekonomske moči okoli leta 1860 proizvedla 53 % vse svetovne proizvodnje železa in jekla ter 49 % vsega tekstila v štirih desetletjih, ki so sledila, izgubila svojo

premoč? (Hobsbawm, 1989, str. 47). Med dejavniki, ki so vplivali na padec Velike Britanije, velja izpostaviti nekatere neekonomske (politični) in ekonomske (tehnologija, investicije, produktivnost, mednarodna menjava) dejavnike. Vpliv ostalih dejavnikov je bil relativno šibek.

a) Neekonomske dejavnike padca

Ekonomske zaostajanje Velike Britanije po letu 1870 je bilo v določeni meri posledica notranjepolitičnih razmer v državi. Velika Britanija vse od državljanske vojne ni doživela večjih socialnih in političnih pretresov, zaradi katerih bi prišlo do razpada vplivnih interesnih skupin. Olson navaja, da se je v obdobju dominacije Velike Britanije število posebnih interesnih skupin močno povečalo. Hkrati se je močno povečala moč in vpliv teh skupin na družbeno dogajanje. Število interesnih je tako naraslo, da je država bolehalo za »institucionalno sklerozo«, ki je onemogočila hitro prilagajanje spremembam v okolju (Olson, 1982, str. 77 – 78). Za Veliko Britanijo je konec 19. stoletja značilno, da so bile organizacije specializirane, zaradi česar so skrbeli predvsem za interese svojih članov. Vse to je pripeljalo do tega, da je postalo vladanje v državi zelo težavno in brez možnosti za kakršnekoli korenitejše reforme, ki bi jih država potrebovala za ponovno revitalizacijo svojega gospodarskega potenciala. Tezo, da so za gospodarsko zaostajanje Velike Britanije v veliki meri odgovorne interesne organizacije, podpira tudi študija, ki jo je opravil Peter Murrell⁷. Ugotovitev raziskave je namreč dejstvo, da so nove industrije, ki so nastale v državi rasle podobno hitro kot tiste v Zahodni Nemčiji, medtem ko so stare industrijske panoge v Veliki Britaniji zaostajale po rasti za tistimi v Zahodni Nemčiji. Razlog za takšen rezultat je, po mnenju avtorja študije, v odsotnosti posebnih organizacij v novih panogah (Olson, 1982, str. 79 – 80). Velika Britanija je lahko notranjepolitične težave prikrivala predvsem zaradi obsežnega imperija, ki ji je zagotavljal stalen in obsežen dotok kapitala iz kolonij. V obdobju 1868 – 1930 se je povprečen letni kapitalski tok iz Indije v Veliko Britanijo gibal med 0,9 % in 1,3 % indijskega neto nacionalnega dohodka (Maddison, 2001, str. 113). Tako veliko finančno izčrpavanje kolonij se je odrazilo v porastu nacionalističnih gibanj v posameznih kolonijah in težnjah po njihovi osamosvojitvi.

Na zunanjepolitičnem področju se je z vzponom združene Nemčije pojavila država, ki je pričela ogrožati interese Velike Britanije. Agresivna kolonialna širitev Nemčije je omajala dominanten položaj Velike Britanije predvsem v Afriki. Z nadaljno krepitvijo Nemčije je le-ta zahtevala novo razdelitev kolonialnih posesti, kar je leta 1914 pripeljalo do izbruha prve svetovne vojne. Ponovni vzpon Nemčije in druga svetovna vojna, ki je sledila, je pripeljala do nove politične ureditve sveta, v kateri je Velika Britanija izgubila vlogo velesile.

b) Ekonomske dejavnike padca

Hitrost tehnološkega razvoja se je povečevala skozi celotno 19. stoletje. Začetek stoletja je bil zaznamovan z ekspanzijo industrijske revolucije na ostale proizvodne sektorje gospodarstva.

---

⁷ Več o raziskavi Olson, 1982, str. 79-80

Para je postala glavno pogonsko sredstvo, tako na kopnem kot na vodi. Prevlada pare, kot glavnega pogonskega sredstva, je trajala do pojava t.i. druge industrijske revolucije. Z izumi, ki so omogočili nove načine proizvodnje in distribucije električne energije ter s pojavom motorja na notranje izgorevanje, se je končala doba pare in parnega stroja. Proti koncu 19. stoletja je vlogo primarnega energenta prevzela nafta. Prehod na nove energetske vire je bil v Veliki Britaniji bistveno počasnejši kot v ZDA in tudi v Nemčiji. Zaradi tega je pričela Velika Britanija tehnološko zaostajati za obema državama. Podobno revolucijo je predstavljala nova komunikacijska tehnologija. Odziv Velike Britanije na tehnološke spremembe v komunikacijah je bil počasen. Tako Hobsbawm navaja, da je imel London leta 1911 samo 2,8 telefonskih priključkov na 100 prebivalcev oziroma štirikrat manj kot večina mest v ZDA (Hobsbawm, 1989, str. 347).

Obseg investicij, povezanih z drugo industrijsko revolucijo, je bil relativno nižji kot v Združenih državah Amerike in Nemčiji. Posledice manj izrazitega investicijskega cikla so se odrazile v nižji produktivnosti, poslabšanju mednarodne konkurenčnosti gospodarstva in v nižji gospodarski rasti, kot so sta jo imeli Nemčija in Združene države Amerike. Manjši obseg investiranja se je sprva pokazal kot zaostajanje v ravni produktivnosti za Združenimi državami Amerike in Nemčijo. Čeprav se je obseg proizvodnje v Veliki Britaniji vseskozi povečeval, se je relativni delež v svetovni proizvodnji zmanjševal vse od leta 1880. Zaradi prepočasnega odziva Velika Britanija ni bila sposobna slediti naraščanju proizvodnje v državah v vzponu, kar prikazuje Tabela 5.

Tabela 5: Deleži v svetovni proizvodnji v obdobju 1880 – 1938

	1880	1900	1913	1928	1938
Velika Britanija [v %]	22,90	18,50	13,60	9,90	10,70
Francija [v %]	7,80	6,80	6,10	6,00	4,40
Rusija [v %]	7,60	8,80	8,20	5,30	9,00
Nemčija [v %]	8,50	13,20	14,80	11,60	12,70
Združene države Amerike [v %]	14,70	23,60	32,00	39,30	31,40

Vir: Kennedy, The Rise and Fall of Great Powers – Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, 1989, str. 202.

Nižja investicijska dejavnost in zaostajanje v produktivnosti sta se odrazili tudi v mednarodni menjavi. Pri tem je potrebno izpostaviti dejstvo, da so na mednarodno menjavo vplivali tudi drugi dejavniki. Odnos Velike Britanije do mednarodne menjave je bil rezultat notranjepolitičnih razmer v državi, kjer trgovska zbornica dosegla, da je Velika Britanija odpravila vse ovire, ki so omejevale mednarodno in kolonialno trgovino. Leta 1846 je Velika Britanija odpravila carine na uvoz kmetijskih izdelkov iz celotnega imperija. Na ta način je dobila Velika Britanija možnost preskrbe s hrano iz vseh delov imperija in to po nižjih cenah, saj so bili pogoji za pridelavo hrane v nekaterih kolonijah bistveno boljši kot na britanskem otočju. Takšna politika je močno prizadela predvsem kmetijski sektor, kar se je odrazilo v močnem padcu deleža zaposlenih v kmetijstvu. V obdobju 1820 – 1890 je delež zaposlenih v kmetijstvu padel iz 37% na 16%. Opuščanje kmetijstva je pripeljalo do tega, da je morala Velika Britanija v obdobju 1905 – 1909 uvoziti 56 % potrebnega žita, 76 % potrebnega sira in 68 % jajc (Hobsbawm, 1989, str. 39).

Politiko svobodne trgovine je Velika Britanija nadaljevala tudi po letu 1870, ko so številne države ponovno uvedle ali pa povišale uvozne carine, kar prikazuje Tabela 6.

Tabela 6: Povprečna višina carin v izbranih državah v letu 1914

	Povprečna carina [v %]
Velika Britanija	0,00
Francija	20,00
Rusija	38,00
Nemčija	13,00
ZDA	30,00

Vir: Hobsbawm, The Age of Empire 1875-1914, 1989, str. 39.

Seveda je mogoče upravičeno dvomiti o smiselnosti takšne politike, če upoštevamo dejstvo, da je bila Velika Britanija v tem obdobju edina država, ki je vztrajala pri svobodni trgovini. Vsekakor je vztrajanje pri ekonomskem liberalizmu prineslo številne koristi predvsem državam izvoznicam, saj so lahko lažje zavzele trg, ne da bi lahko britanski proizvajalci ogrozili njihov tržni delež na matičnem trgu.

Tabela 7: Struktura izvoza Velike Britanije po regijah v obdobju 1710 – 1913

	1710		1774		1820		1913	
	Uvoz [v %]	Izvoz [v %]	Uvoz [v %]	Izvoz [v %]	Uvoz [v %]	Izvoz [v %]	Uvoz [v %]	Izvoz [v %]
Evropa	63,60	87,60	46,10	58,50	26,80	63,60	40,70	46,10
Azija	6,90	2,10	11,40	3,90	24,60	6,90	15,70	11,40
Afrika	0,40	1,20	0,40	6,00	0,50	0,40	3,00	0,40
S.Amerika	7,30	5,10	12,50	21,50	14,60	7,30	22,60	12,50
Karibi	21,70	3,40	29,30	10,00	26,00	21,70	0,80	29,30
J.Amerika	0,10	0,60	0,30	0,10	7,50	0,10	9,60	0,30
Avstralija in Nova Zelandija	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	7,60	10,30

Vir: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001, str. 93.

Tabela 7 prikazuje strukturo uvoza in izvoza Velike Britanije v obdobju dominacije države. V obdobju 1710 – 1913 se je struktura izvoza močno spremenila. Najbolj očiten je zagotovo padec izvoza v evropske države. Prav tako je zanimiv porast izvoza na območje Karibov, kar kaže na to, da je bilo območje Karibov za Veliko Britanijo zelo pomembno. Vsekakor je Velika Britanija večino izvoza realizirala v svojih kolonijah. Delež izvoza v Severno Ameriko tudi leta 1913 ni dosegel ravni, ki jo je imel pred začetkom ameriške secesijske vojne. Vrednost izvoza Velike Britanije v letu 1870 je ocenjena na 12,2 milijarde dolarjev. Do leta 1913 se je izvoz povečal na 39,3 milijarde dolarjev (Maddison, 2001, str. 359).

Podobno sliko kaže tudi struktura uvoza. Delež uvoza iz Evrope se je stabiliziral pri približno 40 % vsega uvoza. Pomemben indikator je rast deleža uvoza iz ZDA, ki je leta 1913 predstavljal že petino vsega uvoza. Pregled strukture izvoza in uvoza nam deloma razkriva razloge, zakaj je

Velika Britanija vztrajala pri politiki svobodne trgovine, kljub negativnim učinkom na določene gospodarske panoge. Delež uvoza iz kolonij in držav, ki so bile pod močnim britanskim vplivom, je v letu 1913 znašal približno 37%, izvoz pa približno 51%. Svobodna trgovina je omogočila proizvajalcem iz teh držav in kolonij, da so izvažali večinoma primarne izdelke v Veliko Britanijo in uvažali industrijske ter druge izdelke. Zaradi vztrajanja pri svobodni trgovini so se okrepile vezi in simbioza med Veliko Britanijo in imperijem ter manj razvitimi državami (Hobsbawm, 1989, str. 39 – 40). Navkljub britanskim prizadevanjem se je tesna navezanost manj razvitih držav pričela krhati s zmanjšanjem odvisnosti od britanskega uvoza. Tako se je delež britanskega uvoza v izvozu tretjih držav do leta 1900 zmanjšal na 31 % (Hobsbawm, 1989, str. 51). Še pomembnejše posledice je imela svobodna trgovina v povezavi z Združenimi državami Amerike. Velika Britanija je beležila občuten primankljaj v menjavi z ZDA skozi daljše obdobje (Tabela 7, str. 18). Finančno izčrpavanje Velike Britanije, ki se je začelo po letu 1870, je še dodatno okrepilo pešanje britanske ekonomske moči.

Tabela 8: Kazalniki za Veliko Britanijo in Britanski imperij v izbranih letih

	1820	1870	1913	1950
Delež BDP Britanskega imperija v svetovnem BDP [v %]	12,20	27,30	22,20	7,20
Ocenjen BDP _{pc} Velike Britanije [v \$]	1.707	3.191	4.921	6.907
Ocenjen BDP _{pc} v Britanskem imperiju [v \$]	777	765	1.116	4.027
Ocenjen delež v prbivalstva Britanskega imperija v svetovnem prebivalstvu [v %]	28,3	29,0	26,5	6,5

Vir: Maddison, 2001, The World Economy: A millennial perspective, str. 261, 263-264.

Tabela 8 prikazuje, da je Velika Britanija doživela vrhunec svoje prevlade okoli leta 1870. Po tem letu se je začel relativni pomen države zmanjševati. Okostenela notranjepolitična ureditev je povzročila, da so bile kakršnekoli reforme obsojene na neuspeh, zaradi česar so vlade vnaprej sledile cilju vzdrževanja »statusa quo«. Vzpon ZDA in Nemčije je korenito spremenil zunanjepolitične razmere. Predvsem z vzponom Nemčije se je v Evropi po 200 letih pojavila država, ki je bila sposobna konkurirati Veliki Britaniji. Tehnološki napredek je izničil prednosti, ki jih je pridobila Velika Britanija v prvi industrijski revoluciji. Zaradi počasnega odziva je država tehnološko zaostala za Združenimi državami Amerike. Nizka stopnja investiranja v novo tehnologijo se je odrazila v nižji produktivnosti, zaradi česar se je poslabšala mednarodna konkurenčnost gospodarstva. S slabitvijo imperija in gospodarske odvisnosti kolonij od Velike Britanije se je ekonomski pomen Velike Britanije še zmanjšal. Tako je država do leta 1914 izgubila ekonomsko prevlado, s koncem druge svetovne vojne pa se je končala tudi politična dominacija Velike Britanije.

2.3 Združene države Amerike

2.3.1 Vzpon Združenih držav Amerike (1820- 1945)

Po letu 1770 je prišlo do zaostrovanja političnih razmer v angleških kolonijah v Severni Ameriki. Konflikt je prerasel v ameriško secesijsko vojno, v kateri je bila Velika Britanija poražena.

Trinajst kolonij, ki so se uprle, je leta 1788 sprejelo ustavo, s čimer so uradno nastale Združene države Amerike. Prvi predsednik nove države je leta 1789 postal George Washington. Ob ustanovitvi je država obsegala ozemlje med Atlantikom in reko Mississippi. V naslednjih desetletjih so se Združene države Amerike ozemeljsko širile proti zahodu in jugu celine. Do leta 1850 so zasedle celotno ozemlje med Kanado in Mehiko. Leta 1867 so od Rusije odkupile Aljasko. S priključitvijo Havajev leta 1898 se je zaključila ozemeljska širitev države.

Intenzivna širitev države v prvi polovici 19. stoletja je pripeljala do velik težav pri integraciji novih ozemelj. Tako se je že prvotnih trinajst britanskih kolonij, ki so se odcepile in ustanovile Združene države Amerike, med seboj močno razlikovalo. Južne države, v katerih je bilo kmetijstvo prevladujoča gospodarska panoga, so dovoljevale in vzpodbujale suženjsko delo, medtem ko so ga severne države, ki so bile gospodarsko bistveno bolj razvite, zavračale. Razkorak med zagovorniki suženjstva in njihovimi nasprotniki je pripeljal do odcepitve južnih držav. Državljanska vojna, ki je sledila odcepitvi, se je končala z zmago severnih držav leta 1865. Obdobje po državljanski vojni so zaznamovale številne reforme, s katerimi so poenotili državo. V obdobju med koncem državljanske vojne in prvo svetovno vojno so Združene države Amerike doživele izjemen razvoj, zaradi katerega je država postala nova velesila.

Faza vzpona Združenih držav Amerike traja od leta 1820 in se zaključila s koncem druge svetovne vojne. V fazi vzpona je država močno povečala obseg svojega ozemlja. Sočasno z ozemeljsko širitvijo, se je povečeval tudi pomen ameriškega gospodarstva v svetovnem merilu. Gospodarska rast se je še posebej okrepila po koncu državljanske vojne. V obdobju med leti 1820 in 1870 je bila povprečna letna stopnja gospodarske rasti 4,20 %. V obdobju 1870 – 1913 pa je znašala 3,94 % (Maddison, 2001, str. 262).

Po koncu prve svetovne vojne so postale Združene države Amerike vodilna ekonomska sila v svetu, a so ostale zveste svoji izolacionistični zunanji politiki, zato je bil globalni politični vpliv države relativno majhen. Med obema svetovnjima vojnama se je država soočila z največjo gospodarsko krizo v sodobni zgodovini. Z zmago v drugi svetovni vojni in dokončno opustitvijo izolacionistične zunanje politike so Združene države Amerike postale globalna velesila. Splet neekonomskih (naravni, demografski, vojaški, politični) in ekonomskih (tehnologija, investicije, produktivnost, mednarodna menjava) dejavnikov je povzročil, da so Združene države Amerike po koncu druge svetovne vojne postale nova svetovna velesila.

a) Neekonomski dejavniki vzpona

Združene države Amerike so zelo bogate z različnimi naravnimi viri. Zaradi velikosti ozemlja in raznolike geološke zgradbe so v državi številna in bogata nahajališča vseh pomemnih surovin. Apalači in območje, ki leži ob velikih jezerih, je bogato z železovo rudo in črnim premogom. Jug države ima bogata nahajališča nafte in zemeljskega plina. V Skalnem gorovju so nahajališča bakra, svinca, cinka, urana in plemenitih kovin. Bogata surovniska baza je državi omogočila hiter odziv na drugo industrijsko revolucijo, saj je imela država dovolj bogate lastne vire

energentov in barvnih kovin. Sočasno je lastna surovinska baza zmanjšala tveganje zaradi odvisnosti od tujih virov surovin.

Osamosvojitve ZDA je sprožila številne spremembe na trgu delovne sile. Nova ozemlja na zahodu države so nudila idealne razmere za razvoj kmetijstva. Pomanjkanje delovne sile na novih območjih je povzročilo, da so v ZDA v začetku 19. stoletja opustili sistem zakupnega vajeništva, ko so bili delavci prisiljeni odslužiti določeno dobo pri lastniku delavnice, preden so postali svobodni državljani. S tem se je vsaj deloma sprostil trg delovne sile. Rezultat sprostitev je bila intenzivna migracija prebivalstva znotraj države v smeri od vzhodne obale proti redko naseljenim območjem na zahodu države (Rosenbloom, 2006). Migracije so imele pozitiven vpliv na razvoj države, saj se je občutno povečala produktivnost v kmetijskem sektorju. Tako je imela država zagotovljene velike količine hrane za nove imigrante, ki so prihajali v državo. V drugi polovici 19. stoletja se je namreč izrazito povečala imigracija v ZDA. Tako je samo v obdobju od leta 1871 do leta 1911 v ZDA imigriralo 20,5 milijona ljudi. V obdobju od leta 1821 do leta 1920 pa skupaj 33,6 milijona ljudi (Hobsbawm, 1989, str. 344, 354). Tudi brez imigracije je prebivalstvo ZDA raslo bistveno hitreje kot svetovno prebivalstvo. Maddison ocenjuje, da je bila povprečna letna stopnja rasti prebivalstva v obdobju 1820 – 1870 2,83 %, v obdobju 1870 – 1913 pa je znašala 2,08 % (Maddison, 2001, str. 242). Dejstvo je, da se je v obdobju od leta 1820 do leta 1913, prebivalstvo ZDA podeseterilo. Delež prebivalstva Združenih držav Amerike v svetovnem prebivalstvu se je do leta 1913 povečal na 5,40 % (Tabela 9). Povečevanje števila prebivalcev je imelo ob sočasnem procesu urbanizacije velik vpliv na vzpon Združenih držav Amerike.

Tabela 9: Demografski kazalniki ZDA v obdobju 1820 – 1913

	1820	1870	1913
Število prebivalcev [v 000]	9.981	40.241	97.606
Delež v svetovnem prebivalstvu [v %]	1,00	3,20	5,40

Vir: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001, str. 241, 243.

Proces intenzivne urbanizacije se je v Združenih državah Amerike pričel po letu 1820. Tega leta je 93 % prebivalstva živelo na podeželju. Do leta 1920 se je delež urbanega prebivalstva povečal na 51 % (Kim, 2007, str. 19). Leta 1790 je bilo v Združenih državah Amerike 24 mest. Do leta 1880 se je njihovo število povečalo na 939 (Kim, 2000, str. 857). Glavnina prebivalstva je bila skoncentrirana v pasu med Atlantskim oceanom in območjem velikih jezer. Zaradi takšne koncentracije prebivalstva je prav na tem območju nastal t.i »manufacturing belt«, ki je predstavljal primarno industrijsko območje Združenih držav Amerike. Nastanek velikega proizvodnega bazena je Združenim državam Amerike omogočil vzpon med velike sile.

Združene države Amerike so se zelo poredko vpletale v vojaške spopade, zaradi česar je imela država majhne oborožene sile. Posledično so bili vojaški izdatki relativno nizki. Edini vojaški rod, ki je bil primerljiv z rodovi ostalih držav, je bila vojna mornarica. Združene države Amerike so ob koncu 19. stoletja močno razširile svoje vojno ladjevje, saj je močna mornarica

predstavljala prvo obrambno črto države. Hkrati je prav močno vojaško ladjevje omogočilo Združenim državam Amerike, da so dokončno uveljavile t.i. »Monroejevo doktrino«.

Med notranjepolitičnimi dejavniki so pomembne politične reforme po koncu državljanske vojne. Centralizacija ključnih pristojnosti na federalni ravni in omejitev pristojnosti posameznih zveznih držav je omogočila nastanek obsežnega območja svobodne trgovine s prostim pretokom kapitala, dela in storitev.

Zunanja politika Združenih držav Amerike je v fazi vzpona sledila predvsem zgoraj omenjeni Monroejevi doktrini, po kateri je bil primarni cilj zunanje politike zagotoviti odločilen vpliv države v Severni in Južni Ameriki, na račun zmanjšanja vpliva evropskih držav. Združene države Amerike praviloma niso posegale v mednarodne odnose, ki niso bili povezani z njeno interesno cono. Izolacionistična politika, ki jo je vodila država, je prevladovala vse do leta 1941, ko je Japonska napadla Združene države Amerike.

b) Ekonomski dejavniki vzpona

V času vzpona Združenih držav Amerike se je pričel izjemni tehnološki napredek. Druga industrijska revolucija se je pričela prav v Združenih državah Amerike. Številne iznajdbe so spremenile način proizvodnje, distribucije in prodaje dobrin. Implementacija novih tehnologij je bila v ZDA zelo hitra in uspešna. Razlog za izjemno uspešnost Združenih držav Amerike pri uvajanju tehnoloških sprememb je zagotovo v tesnejši povezavi med med razvojnimi laboratoriji in univerzami ter zasebnimi podjetji. Prav ta povezava je bila v Združenih državah Amerike bistveno tesnejša in uspešnejša, kot v katerikoli drugi državi. Sočasno je prišlo do zasukov k institucionalnemu raziskovanju, saj je bilo leta 1913 v Združenih državah Amerike 370 raziskovalnih laboratorijev (Maddison, 2001, str. 101). Tudi podatki o številu univerz kažejo na zavedanje o pomenu znanja v Združenih državah Amerike.

Tabela 10: Število univerz po kontinentih v letih 1875 in 1913

	1875	1913
Severna Amerika	360	500
Latinska Amerika	30	40
Evropa	110	150
Azija	5	20
Afrika	0	5
Avstralija in Nova Zelandija	2	5
Skupaj	507	720

Vir: Hobsbawm, The Age of Empire 1875-1914, 1989, str. 345.

Razkorak v številu univerz nam prikazuje Tabela 10. Med leti 1875 in 1913 je imelo skoraj dve tretjini univerz sedež v Severni Ameriki, pri čemer je imela velika večina univerz sedež prav v Združenih državah Amerike.

Vzpon Združenih držav Amerike je tesno povezan z izjemnim investicijskim ciklom, ki se je pričel približno petdeset let preden je država doživela najvišjo gospodarsko rast. V zgodnjem obdobju investicijskega cikla sta bila najbolj dejavna transportni in kmetijski sektor. Po letu 1820 se je začelo obdobje intenzivnega investiranja v izgradnjo plovniških kanalov in železniškega omrežja. Glavna vira investicijskega kapitala sta država in zasebni sektor (Meyer, 2004). Investiranje v transportnem sektorju se je nadaljevalo skozi vso fazo vzpona. Do leta 1914 so v Združenih državah Amerike zgradili približno 400.000 km železniških prog, ki so povezovala celotno državo (Kennedy, 1989, str. 243). V kmetijskem sektorju so bile investicije povezane predvsem s širitvijo kmetijskih področij, ki so omogočili doseganje bistveno večjih hektarskih donosov in specializacijo pridelave glede na naravne značilnosti.

S koncem državljanske vojne se je pričelo obdobje najbolj eksplozivne gospodarske rasti v Združenih državah Amerike. V tem obdobju se je občutno povečala produktivnost gospodarstva. O obsegu rasti produktivnosti lahko sklepamo iz podatkov o porastu nekaterih outputov, ki jih je beležila država. Tako se v obdobju 1865 – 1898 poveča pridelava pšenice za 256 %, koruze za 222 %, rafiniranega sladkorja za 460 %, premoga za 800 %. Proizvodnja jekla se je v istem obdobju povečala iz 20.000 ton na več kot 9.000.000 ton. Eksplozivno rast so doživele tudi nove panoge. Obseg načrpane surove nafte se je iz 3.000.000 sodov v letu 1865, povečal na 55.000.000 sodov v letu 1898 (Kennedy, 1989, str. 242). Stopnja investiranja, podana kot delež investicij v BNP, je bila v obdobju 1869 – 1910, vseskozi nad 20 %. V posameznih letih je delež investicij dosegal skoraj 35 % BNP. V celotnem obdobju je bila stopnja investiranja v ZDA vsaj dvakrat višja kot v Zahodni Evropi v istem obdobju (Carreras&Tafunell, 2006, str. 17 – 19).

Na vzpon ZDA je deloma vplivala tudi porast mednarodne menjave. Tako je v letu 1913 mednarodna menjava predstavljala 8 % bruto nacionalnega proizvoda, kar je sicer manj kot v Veliki Britaniji, kjer je v istem letu mednarodna menjava predstavljala 26 % bruto nacionalnega proizvoda (Kennedy, 1989, str. 244). V obdobju 1860 – 1914 se je ameriški izvoz povečal za sedemkrat, uvoz pa za petkrat. Zaradi visokih carin in izjemnega porasta izvoza so imele Združene države Amerike velik presežek v zunanjetrgovinski bilanci. Politika finančnega ministrstva Združenih držav Amerike je bila, da akumulira zlato in ga zadrži v rezervah. Do začetka prve svetovne vojne se je delež svetovnih zlatih rezerv, ki so bile v lasti Združenih držav Amerike povečal na približno 30 % vseh svetovnih zlatih rezerv (Kennedy, 1989, str. 244 – 245).

Vzpon Združenih držav Amerike je posledica spleta več dejavnikov. Bogata in relativno lahko dostopna nahajališča surovin so omogočila samozadosnost države v fazi vzpona. S povečevanjem števila prebivalstva in stopnje urbanizacije so se oblikovala industrijska območja, ki so bila nosilec ekonomskega moči države. Politične reforme, ki so bile izpeljane po koncu državljanske vojne, so omogočile nastanek obsežnega območja svobodne trgovine in prostega pretoka kapitala, dela in storitev. Sočasno je država vodila izolacionistično zunanjo politiko, zaradi katere so bili vojaški izdatki nizki in niso predstavljali večje obremenitve državne blagajne. Posledično je lahko država več denarja namenila za razvoj izobraževalnega sistema, kar se je odrazilo v velikem številu univerz in raziskovalnih institucij. Transfer novih tehnologij

v gospodarstvo je bil zelo hiter in se je odrazil kot močan investicijski cikel, predvsem po letu 1870. Posledica uvedbe novih tehnologij je bil skok v ravni produktivnosti, ki je hkrati izboljšal mednarodno konkurenčnost gospodarstva. Tako je do leta 1913 država postala vodilna ekonomska sila, medtem ko je svoj političen vpliv dokončno uveljavila šele s koncem druge svetovne vojne.

2.3.2 Dominacija Združenih držav Amerike (1945-)

Z zmago v drugi svetovni vojni in dokončno opustitvijo izolacionistične politike so Združene države Amerike postale ena od vodilnih globalnih sil. Obdobje po drugi svetovni vojni je zaznamovala hladna vojna med Združenimi državami Amerike in Sovjetsko zvezo. Zaradi ohranjanja strateškega ravnovesja so se Združene države Amerike zapletle v več vojn, med katerimi sta bili največji vojni v Koreji in Vietnamu. Po propadu Sovjetske zveze na začetku devetdesetih let 20. stoletja so ostale Združene države Amerike edina sila z občutnim ekonomskim, političnim in vojaškim vplivom. Na podlagi podatkov v tabeli 11 lahko opazimo, da je država dosegla zenit okoli leta 1950. Po tem letu se je ocenjeni delež BDP v svetovnem BDP zmanjševal in se stabiliziral okoli 22 odstotkov.

Tabela 11: Kazalniki za Združene države Amerike za leta 1950, 1973, 1998

	1950 ^[1]	1973 ^[1]	1998 ^[1]	2005 ^[2]
Ocenjen delež BDP v svetovnem BDP [v %]	27,30	22,00	21,90	22,51
Ocenjen BDP _{pc} [v \$]	9.561	16.689	27.331	41.674
Ocenjen delež v svetovnem prebivalstvu [v %]	6	5,4	4,6	4,85

Vir: [1]Maddison, *The World Economy: A millennial perspective*, 2001, str. 243, 261, 263- 264

[2]The World Bank (ICP), *Final 2005 Global Report*, 2007, str. 26.

a) Neekonomski dejavniki

V obdobju po letu 1945 se je poraba naravnih virov v Združenih državah Amerike vseskozi povečevala. Zaradi tega obstoječi naravni viri, ki so na voljo na ozemlju države, niso več zadoščali za oskrbo gospodarstva. Predvsem se je povečevala odvisnost Združenih držav Amerike od uvoza nafte in njenih derivatov, ki so vodilni energetske vir. Oskrba z naravnimi viri je bila v obdobju po drugi svetovni vojni ključna za ohranitev strateškega ravnovesja med Združenimi državami Amerike in Sovjetsko zvezo. Padec komunističnega bloka ni spremenil strateških ciljev države, saj si je vedno prizadevala, oziroma si prizadeva za stabilno oskrbo z naravnimi viri.

Po zavezniški zmagi v drugi svetovni vojni so Združene države Amerike zmanjšale vojaške izdatke, a so jih bile kmalu prisiljene ponovno povečati, saj je Sovjetska zveza nadaljevala svojo ekspanzivno politiko. Zaradi tega so se Združene države Amerike vpletle v vojno na Korejskem polotoku in v Vietnamu. Medtem, ko so bile Združene države Amerike uspešne v korejski vojni dokaj uspešne, pa so doživele poraz v Vietnamu. Tudi po padcu komunističnega bloka se vojaški izdatki Združenih držav Amerike niso bistveno zmanjšali. Leta 2006 je delež ameriških

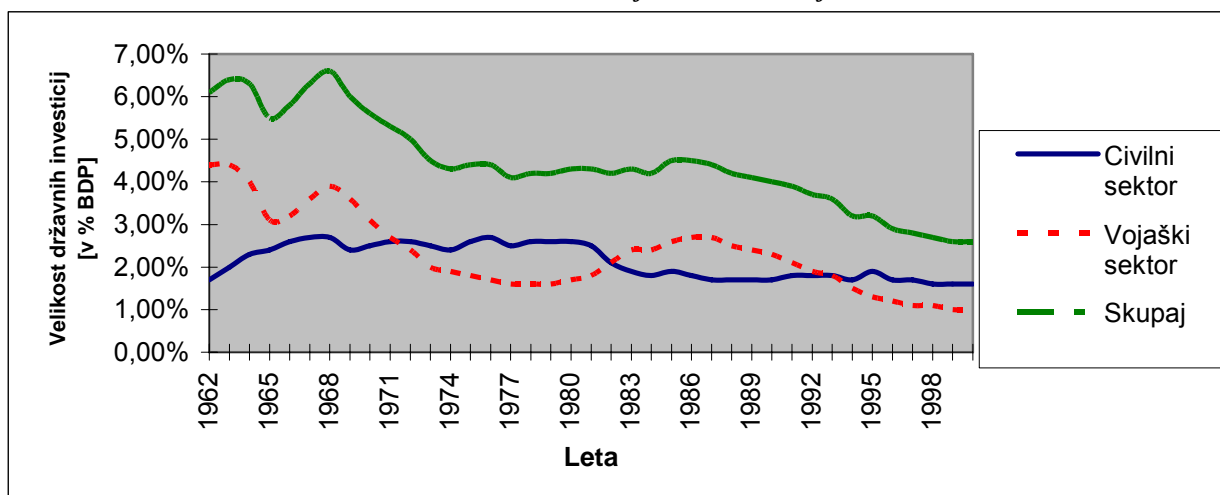
vojaških izdatkov v svetovnih vojaških izdatkih znašal 51 % (Hill&Mello, 2006, str. 1). V letu 2005 je znašal delež vojaških izdatkov Združenih držav Amerike 4,1 odstotka BDP, v letu 2007 pa so vojaški izdatki znašali 4 odstotke BDP (SIPRI, 2009).

Tudi notranja in zunanja politike države je bila v celotnem obdobju hladne vojne usmerjena k zagotovitvi strateškega ravnovesja in omejitve širjenja komunizma po svetu. Za zagotovitev tega cilja je država sodelovala oziroma ustanovila številne mednarodne pakte in organizacije, v katerih so se povezale države, ki so sledile Združenim državam Amerike. S koncem hladne vojne je država pričela voditi bolj enostransko zunanjo politiko, ki je manj upoštevala interese partnerskih držav.

b) Ekonomski dejavniki

V obdobju po drugi svetovni vojni so bile Združene države Amerike tehnološko najbolj razvita država, ki je tehnološko dominirala v številnih sektorjih. Omeniti velja zlasti tehnologijo za izkoriščanje jedrske energije. Po letu 1970 se je v državi začela informacijska revolucija. Uvedba informacijskih rešitev je bila hitra in uspešna, saj je še vedno zelo tesna povezanost med razvojnimi laboratoriji in univerzami ter podjetji. Zaradi tega imajo ameriška podjetja vodilno vlogo v informacijski tehnologiji. Poleg tega so Združene države Amerike tehnološko vodilne še v nekaterih drugih panogah. Omeniti velja predvsem letalsko industrijo, vesoljsko industrijo in farmacijo.

Slika 2: Državni izdatki za investicijev ZDA v obdobju 1962 – 2000

Vir: Budget of the United States Government, 2004, str. 157.

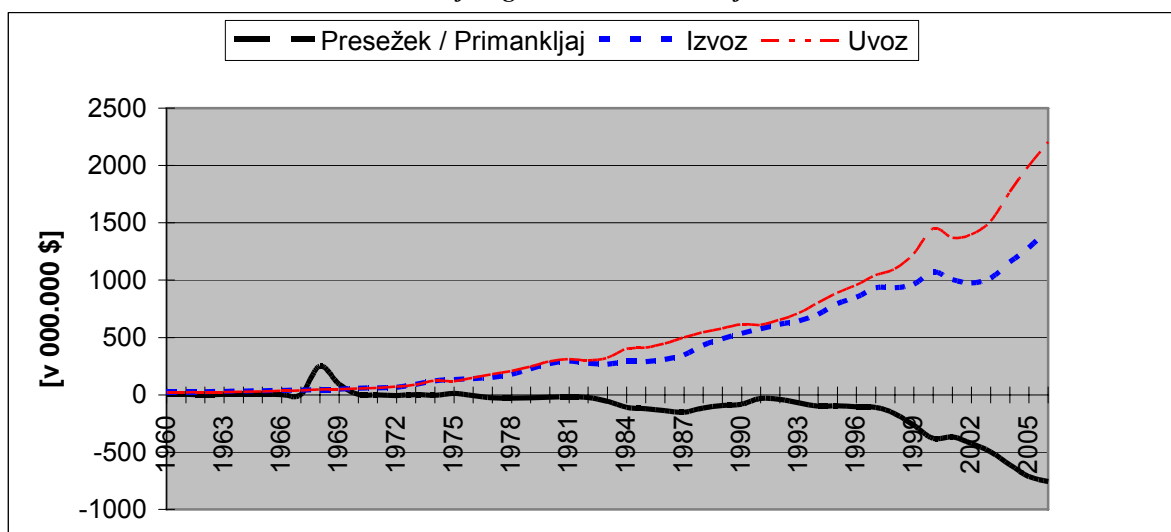
Od leta 1945 do leta 2000 se je stopnja investiranja gibala okoli 20 % BDP-ja Združenih držav Amerike, od tega se obseg državnih investicij giblje okrog 2,6 % BDP-ja. To je približno 10 odstotnih točk manj, kot v obdobju faze vzpona Združenih držav Amerike. Tudi primerjava z evropskimi državami pokaže, da so Združene države Amerike v tem obdobju za investicije namenile manjši delež BDP-ja. Evropska stopnja investiranja se je v istem obdobju gibala okrog 25 % BDP-ja (Carreras&Tafunell, 2006, str. 17 – 19). Iz slike 2 je razvidno, da delež za državne

investicije v BDP-ju Združenih držav Amerike upada vse od leta 1962. Do leta 2000 je upadel na 2,6 % BDP-ja. Znižana stopnja investiranja se praviloma v naslednjem obdobju pokaže v nižji produktivnosti in s tem vpliva na konkurenčni položaj gospodarstva. Investicijsko zaostajanje za Evropo, predvsem pa Azijo, je lahko v prihodnosti pomemben dejavnik pri razvoju Združenih držav Amerike.

Združene države Amerike so v obdobju 1979-2006 beležile 4 odstotno povprečno letno stopnjo rasti produktivnosti. To je precej manj, kot je znašala stopnja rasti produktivnosti v nekaterih državah v Aziji in Evropi. V istem obdobju je imela Koreja 8,7 odstotno, Nemčija pa 4,9 odstotno povprečno letno rast produktivnosti. V obdobju med leti 2000 in 2007 je bil prirast produktivnosti v Združenih državah Amerike, predvsem posledica večje učinkovitosti gospodarstva in v majhni meri v povečanem produktu. Zaostajanje v stopnji produktivnosti je bilo značilno zlasti za proizvodni sektor (U.S. Department of Labor, 2009).

Obseg in pomen mednarodne menjave se je povečeval skozi celotno 20. stoletje. Do leta 1997 je bil zunanjetrgovinski primankljaj relativno nizek, po tem letu pa se je začel občutno povečevati. Takšno dogajanje je v nasprotju z zunanjetrgovinskim presežkom, ki ga je država beležila v fazi vzpona. V letu 2007 je, na primer, znašal uvoz 2.3 bilijona \$, izvoz pa 1,6 bilijona \$ (U.S. Census Bureau, 2007).

Slika 3: Zunanja trgovina ZDA v obdobju 1960 – 2006

Vir: U.S. Census Bureau, Foreign Trade Division, 2007.

Zagotovo so razmere danes drugačne, kot so bile v času padca Velike Britanije, saj je predvsem zaradi relativnega obilja kapitala na svetu zadolževanje lažje in cenejše. Vsekakor pa je bila politika zadolževanja za tekočo potrošnjo na račun donosov nezdrava in je postavila državo v nevaren položaj (Bivens, 2004). Zadolževanje, ki je povezano s pokrivanjem proračunskega primankljaja, še vedno predstavlja dodaten problem za Združene države Amerike. Tako je znašala vrednost izdanih dolžniških vrednostnih papirjev države v juniju 2007 2.218,7 milijard dolarjev (U.S. Department of the Treasury, 2007). Tudi v tem primeru zadolževanja države je

očitno, da gre za povečanje neinvesticijske potrošnje države, saj se obseg državnih sredstev za investicije zmanjšuje. Posledice zunanjetrgovinskega neravnovesja se zaenkrat odražajo predvsem v gibanju tečaja ameriškega dolarja. Po ocenah Catherine Mann se bo vrednost ameriškega dolarja morala zmanjševati 10 % letno, če želijo Združene države Amerike ohraniti raven primankljaja na tekočem računu plačilne (Bivens, 2004).

Po letu 1950 je pričela gospodarska rast Združenih držav Amerike zaostajati za svetovno gospodarsko rastjo. Povprečna letna stopnja gospodarske rasti je bila v obdobju 1950 – 1973 3,93 %, v obdobju 1973 – 1998 pa 2,99 %. Višjo gospodarsko rast so imele predvsem države v Aziji. Tako je imela Japonska v obdobju 1950 – 1973 povprečno letno gospodarsko rast v višini 9,29 %, medtem ko v zadnjem desetletju podobno rast beležita Kitajska in Indija.

Podatki kažejo, da je status in pomen Združenih držav Amerike danes ogrožen bolj kot kadarkoli v fazi dominacije države. Vsekakor se Združene države Amerike nahajajo na razpotju glede bodoče vloge države v svetu. Tudi zadnja gospodarska kriza, ki se je pričela konec leta 2007 v Združenih državah Amerike, nakazuje, da bo morala država poiskati ustrezne rešitve za številne izzive, če bo želela ohraniti status velike sile.

3 Neekonomski dejavniki vzpona in padca velikih sil

3.1 Naravni dejavniki

Skupina naravnih dejavnikov predstavlja naravne značilnosti posamezne države. V to skupino spadajo geografska lega, relief, klimatski pogoji, geološke in pedološke značilnosti ter nahajališča surovin. Naravni dejavniki so nekoliko specifični predvsem zaradi dejstva, da države na njih nimajo vpliva, temveč so dani. Z vidika vzpona velikih sil sta pomembna dejavnika predvsem geografska lega in surovinska baza.

Geografska lega države vpliva na vzpon velikih sil ob pogoju, da geografski položaj države prinaša ključne prednosti pri njeni ozemeljski širitvi. Država, ki teži k temu, da bi postala velesila, mora imeti strateško geografsko lego, ki ji omogoča hitro ekspanzijo in obvladovanje pridobljenega ozemlja. Strateški pomen posamezne geografske lege se zaradi vpliva ostalih dejavnikov skozi čas spreminja. Geografska lega je imela vpliv na vzpon vseh treh globalnih velikih sil po letu 1500, medtem, ko je bil vpliv geografske lege na padec velikih sil zanemarljiv. V okviru analize treh izbranih držav se je pokazalo, da:

- Strateška geografska lega Španije je državi omogočila, da je hitro razširila kolonialni imperij, saj je imela najboljše izhodišče za plovo preko Atlantika v Južno Ameriko.
- Vpliv geografske lege je bil podoben tudi pri vzponu Velike Britanije. Zaradi najbolj zahodne lege je lahko država bistveno hitreje širila svoj kolonialni imperij v Severni Ameriki kot preostale evropske države.
- Geografske lega je vplivala tudi na vzpon Združenih držav Amerike. Nezasedeno ozemlje na zahodu Severne Amerike je državi omogočilo hitro ozemeljsko ekspanzijo.

Sočasno je relativno izolirana lega Združenih držav Amerike zmanjšala vojaško ogroženost države, zaradi česar je lahko znižala vojaške izdatke v fazi vzpona države.

Surovinska baza omogoča posamezni državi, da zagotavlja potrebne surovine za delovanje in hkrati zmanjša tveganje, ki je povezano z odvisnostjo od uvoza. Surovinska baza ima vpliv na vzpon posamezne velike sile samo v primeru, da država potrebuje določene surovine in ima razvite tehnološke postopke za pridobivanje in uporabo surovin. Pomen surovinske baze se je povečal predvsem s pojavom industrijske revolucije, zaradi katere so postala nahajališča premoga, železove rude in kasneje nafte eden od pomembnih dejavnikov pri vzponu velikih sil. Iz opravljanje analize je mogoče sklepati, da:

- Vpliv surovinske baze na vzpon Španije je zaznaven, a ne odločujoč. Nahajališča premoga in železove rude so državi omogočila, da je izdelovala najkvalitetnejše železove zlitine. Vendar pa vpliv surovinske baze ni nikoli presegel uporabe v vojaške namene.
- V primeru vzpona Velike Britanije je obilje premoga in železove rude v državi povzročilo, da je država hitro izkoristila tehnološke novosti in razširila uporabo premoga in železa v celotnem gospodarstvu.
- Vpliv surovinske baze na vzpon Združenih držav Amerike je bil močan. Druga industrijska revolucija je omogočila razširitev uporabe obstoječih in pojav novih surovin. Zaradi obilja večine surovin je bila vpeljava tehnoloških novosti, ki jih je prinesla druga industrijska revolucija, hitra.

Naravni dejavniki vplivajo predvsem v fazi vzpona posamezne velike sile in so imeli vpliv na vzpon vseh treh velikih sil. Kako močan je vpliv naravnih dejavnikov je odvisno od zmožnosti posamezne velike sile, da izkoristi naravne danosti države. Bolj kot je uspešna pri izkoriščanju naravnih virov, večji pomen imajo naravni dejavniki na njen vzpon. V primeru vzpona Španije je bil vpliv naravnih dejavnikov manjši kot v primeru vzpona Velike Britanije in Združenih držav Amerike, saj Španija ni uspela v celoti izkoristiti svoje surovinske baze v takšnem obsegu kot sta jo Velika Britanija in Združene države Amerike.

3.2 Demografski dejavniki

Med demografske dejavnike so uvrščeni vsi tisti dejavniki, ki določajo demografske značilnosti posamezne države. Z vidika vzpona velikih sil sta pomembna predvsem dejavnika predvsem naraščanje prebivalstva in zgoščevanje poselitve.

Za vzpon velikih sil po letu 1500 je značilno, da so imele v fazi vzpona skokovito rast števila prebivalcev. Večje število prebivalcev se je odrazilo v povečani stopnji gospodarske rasti, saj med obema kategorijama obstaja korelacija. Povezava temelji na predpostavki, da je povečanje števila prebivalcev v fazi vzpona nujen pogoj za vzpostavitev dovolj velikega notranjega trga. Analiza Španije, Velike Britanije in Združenih držav Amerike je pokazala:

- Španija je v fazi vzpona združila številne posesti v Evropi. Med temi ozemlji so bile tudi relativno gosto naseljene pokrajine na Nizozemskem, Belgiji, Italiji in Nemčiji, kar se je odrazilo v velikem povečanju števila prebivalcev.
- Velika Britanija je v fazi vzpona beležila visoko stopnjo rasti prebivalstva, zaradi česar se je v obdobju vzpona število prebivalcev več kot podvojilo. Visoka rast je bila predvsem posledica podaljševanja življenske dobe prebivalstva.
- Število prebivalcev Združenih držav Amerike se je v fazi vzpona izredno povečalo, predvsem na račun višje rodnosti in obsežne imigracije v državo. Število prebivalcev se je v obdobju 1820-1913 podeseterilo.

Zgoščevanje poselitve je v vseh treh državah povzročilo nastanek večjih mest, ki so predstavljala prva večja in zaokrožena tržišča. Za oskrbo večjih mest so bili potrebni novi proizvodni procesi. Prve manufakture so se razvile prav v primarnih urbanih središčih. S povečevanjem potrebnega obsega delovne sile se je proces zgoščevanja poselitve še pospešil in pripeljal do nastanka primarnih gospodarskih središč, ki so predstavljala ekonomsko jedro velike sile. Naša analiza je pokazala:

- V Španiji je bila zgoščena poselitev prebivalstva predvsem ob morski obali in velikih rekah zaradi naravnih dejavnikov. Takšna zgotitev prebivalstva je bila značilna tako za matično Španijo, kot ostala ozemlja v Evropi.
- V Veliki Britaniji se je poselitev prebivalstva zgoščevala predvsem okoli velikih pristanišč in v bližini nahajališč naravnih virov. Na območjih primarnih zgotitev prebivalstva so nastala prva industrijska območja v državi
- Tudi v Združenih državah Amerike se je poselitev prebivalstva zgoščevala okoli velikih pristanišč in nahajališč naravnih virov. Industrijalizacija države se je pričela na območjih metropolitanskih območij Bostona, New Yorka in Philadelphije.

Prav območja, kjer je prišlo do zgotitve prebivalstva, so predstavljala ekonomsko jedro obeh držav v času njunega vzpona. Vse tri analizirane države so v obdobju svojega vzpona beležile rast prebivalstva. Sočasno z naraščanjem števila prebivalstva je potekal tudi proces urbanizacije, kar je pripeljalo do oblikovanja večjih in zaokroženih tržišč, ki so predstavljala ekonomska jedra velikih sil. Demografski dejavniki vplivajo predvsem v fazi vzpona velikih sil, medtem, ko je njihov vpliv na padec velikih sil manj izrazit.

3.3 Vojaški dejavniki

Vojaški dejavniki vplivajo na vzpon in padec velikih sil na več načinov. Praviloma so vojaški dejavniki tisti, ki omogočajo ozemeljsko širitev države v fazi vzpona. Hkrati vojaški dejavniki omogočajo veliki sili, da obvladuje pridobljena ozemlja in zagotovi takšne varnostne razmere, ki omogočajo ekonomski vzpon novih teritorijev.

Drugi možni vpliv vojaških dejavnikov je preko povezave z ekonomskimi dejavniki. Dilema topovi-maslo je v ekonomiji dobro poznana. Za povečanje vojaške moči države je nujno

potrebno povečanje izdatkov za vojaške namene, kar negativno vpliva na akumulacijo kapitala. Velja tudi obratna povezava, saj je z večanjem bogastva države potrebno nameniti več za varovanje pridobljenega bogastva. S tem se država znajde v težavnem položaju iskanja optimalnega ravnotežja med vojaško močjo in gospodarsko rastjo. Preveliki vojaški izdatki nujno oslabijo dolgoročne razvojne možnosti države in s tem izrazito povečajo tveganje, da bo država v prihodnje izgubila status velike sile. Kennedy navaja, da se v zgodovini vzpona in padca velikih sil po letu 1500 kaže statistično nezanemarljiva korelacija med vojaško močjo in sposobostjo posamezne države, da dviga raven produktivnosti (Kennedy, 1989, str. Uvod XVI).

Tretji način vpliva vojaških dejavnikov je preko zmage ali poraza v veliki vojni, ki jo bojuje velika sila oziroma kandidatka za veliko silo. Zmaga v takšni vojni pripomore k povečanju političnega vpliva zmagovalke v takšni vojni oziroma k zmanjšanju političnega vpliva poražene države. Analiza treh velikih sil je pokazala sledeče:

- Vzpon Španije je bil v veliki meri povezan z uspešnimi vojaškimi operacijami proti Inkom, Aztekom in Majem. S hitro zasedbo Južne in Srednje Amerike je Španija vzpostavila varnostne razmere, ki so ji omogočile ekonomsko izkoriščanje novega ozemlja. Tudi padec Španije je, kot se je pokazalo v analizi, tesno povezan z vojaškimi dejavniki. Na eni strani je vzdrževanje močne vojske in mornarice pomembno vplivalo na ekonomsko uspešnost države in s tem na dolgoročno zmožnost, da je Španija igrala vlogo velike sile. Po drugi strani so vojaški porazi na Nizozemskem dokončno omajali status velike sile na bojišču in pripomogli k padcu Španije.
- V primeru Velike Britanije so vojaški dejavniki neposredno vplivali predvsem v fazi vzpona, saj so vojaški dejavniki zagotovili zasedbo in obvladovanje kolonij na vseh celinah. Vojaška mornarica je zagotavljala ključno povezavo med Veliko Britanijo in čezmorskimi ozemlji in obvladovala svetovna morja ter tako vzdrževala geostrateško premoč Velike Britanije.
- Vpliv vojaških dejavnikov na vzpon Združenih držav Amerike je bil minimalen, oziroma je njihov vpliv v njihovi odsotnosti, saj je lahko država v skladu z dilemo topovi – maslo več denarja namenila za investicije v civilni sferi. V času dominacije so se vojaški izdatki močno povečali, predvsem zaradi vzdrževanja geostrateškega položaja države. Tako imajo Združene države Amerike danes največje vojaške izdatke na svetu.

Vpliv vojaških dejavnikov na vzpon velikih sil je bil različen. V primeru Španije je bil vpliv vojaških dejavnikov močan. Uspešne vojaške operacije v Južni Ameriki so omogočile ekonomsko izkoriščanje celine in obvladovanje imperija v Evropi. Velika Britanija je v času vzpona uspela zagotoviti pomorsko premoč, ki je omogočila velik razmah kolonialne trgovine. Združene države Amerike so imele majhne vojaške izdatke, zaradi česar je lahko država več sredstev namenila za druge investicije. Vojaški dejavniki so vplivali tudi na padec velikih sil, zlasti v primeru Španije. Zaradi geopolitičnih razmer je morala Španija vzdrževati tri velike armade, kar je močno obremenilo državno blagajno in povzročilo večkratni bankrot države. Vpliv vojaških dejavnikov na padec Velike Britanije ni bil odločilen.

3.4 Politični dejavniki

Politika je proces urejanja družbenih razmer. Zaradi tega je razumljivo, da politični dejavniki vplivajo na vzpon in padec posamezne velike sile. Politične dejavnike lahko razdelimo na notranjepolitične in zunanjepolitične dejavnike. Tipični notranjepolitični dejavniki so: politična ureditev države in stabilnost sistema vladanja, pravna ureditev države in prakticanje verske svobode. Z zunanjepolitičnimi dejavniki razumemo sposobnost države, da oblikuje koalicije držav ter, da s svojimi dejanji pomembno vpliva na razvoj dogodkov po svetu.

Politična ureditev države in stabilen sistem vladanja ima velik pomen za vzpon posamezne velike sile. Olson pravi, da politična oziroma vojaška nestabilnost, ki vzbuja dvome o varnosti naložb, nujno vodi k zmanjšanemu obsegu investiranja v takšni državi (Olson 1982, str. 4). Za zagotovitev stabilnega okolja mora biti političen sistem zasnovan tako, da onemogoča vladajočim posameznikom, da bi s svojo nesposobnostjo onemogočili delovanje sistema.

Analiza je pokazala, da so bili notranjepolitični dejavniki prisotni v fazi vzpona tako v primeru Španije, kot Velike Britanije in Združenih držav Amerike. V vseh treh primerih so bile notranje politične razmere take, da so omogočile vzpon posameznikov in skupin, ki so izvedli odločilni korak k razvoju države v veliko silo.

- Habsburški prevzem oblasti v Španiji je pomenil, da so nadomestili nekatere okostenele organizacije in posameznike, ki so ovirali razvoj države.
- V primeru Velike Britanije je podobno vlogo pri reformiranju države odigrala državljanska vojna. Številne organizacije, ki so imele moteč vpliv na razvoj države, so bile razpuščene oziroma preoblikovane.
- Tudi v primeru Združenih držav Amerike je bila državljanska vojna tisti katalizator, ki je pospešil reformo države. Tako so odpravili suženjstvo, ki je zaviralo razvoj južnega dela države.

Političen sistem in njegova stabilnost ima pomembno vlogo tudi v fazi zatona posamezne velike sile. V stabilnih družbah se skozi čas nakopiči večje število posebnih družbenih organizacij, ki pomembno vplivajo na pravno ureditev države in njeno ekonomsko uspešnost. Primeri posebnih družbenih organizacij so sindikati, zbornice in združenja (Olson, 1982, str. 41). Ob predpostavki, da se posebne družbene organizacije obnašajo racionalno in sledijo načelu maksimizacije koristi svojih članov, potem težijo k temu, da njeni člani preko mehanizma redistribucije narodnega dohodka dosežejo večji delež narodnega dohodka. Takšna redistribucija ni posledica delovanja trga, temveč je povsem umetno ustvarjena. Velika večina interesnih organizacij praviloma teži k redistribuciji narodnega dohodka in ne k ustvarjanju dodatnega dohodka (Olson 1982, str. 41-47). Povečano število posebnih organizacij in njihov velik vpliv se neposredno odraža v hitrosti sprejemanja pomembnih družbenih odločitev. Korenitejše spremembe potekajo zelo počasi in zaradi tega se močno podaljša odzivni čas države na spremembe v okolju.

Analiza padca Španije in Velike Britanije je pokazala sledeče:

- V Španiji so številne družbene skupine imele močan vpliv na notranjo politiko v državi. Njihov vpliv je segal tako na področje davčne politike in mednarodne trgovine, kot tudi na področje zunanje politike. Soočasno so intersne družbene skupine, predvsem v obrambi privilegijev, onemogočale kakršnekoli reforme v državi.
- V Veliki Britaniji se je v času dominacije močno povečala moč in vpliv interesnih skupin. Velika večina takšnih organizacij je bila ozko specializirana in je zastopala predvsem interese svojih članov. Vse to je onemogočalo korenite reforme v državi, kar je povzročilo počasen odziv na tehnološke in ekonomske spremembe.

Zunanjepolitični dejavniki imajo vpliv na vzpon velikih sil, saj mora država, ki se poteguje za status velike sile, zagotoviti ustrezne zunanjepolitične pogoje za vzpon. Praviloma je vzpon države povezan z zatonom obstoječe velike sile, zaradi česar je ključno, da si država zagotovi ustrezen mednarodni vpliv ali interesno območje, kjer dominira. Šele v fazi dominacije velika sila razširi svoj vpliv na globalni nivo. Analiza vzpona treh velikih sil je pokazala:

- Španija je s spretno zunanjo politiko dosegla, da je papež razglasil bulo »Inter Ceatera«, s čimer je Španija pridobila monopol nad ozemlji v Južni in Severni Ameriki. Svoj vpliv je še dodatno razširila s pogodbo iz Tordesillas. Zaradi tega je lahko Španija hitro širila svoje kolonialne posesti, ne da bi jo ogrožale konkurenčne države.
- Velika Britanija je na začetku svojega vzpona oblikovala nove zunanjepolitične cilje, ki so bili zasnovani zelo premišljeno. Tako je država uspela v celoti izkoristiti svoje strateške prednosti in zmanjšati zunanjepolitična tveganja.
- Združene države Amerike so v fazi vzpona zasledovale predvsem cilj politične prevlade v Severni in Južni Ameriki. Šele z izpolnitvijo ciljev Monrojeve doktrine in naraščajočo ekonomsko ter vojaško močjo države, je država pričela širiti svoj vpliv na preostali svet. Združene države Amerike so pridružile in odločilno oblikovale koaliciji, ki sta zmagali v prvi in drugi svetovni vojni.

Vpliv zunanjepolitičnih dejavnikov v fazi padca posamezne velike sile se kaže skozi sposobnost in moč, da oblikuje koalicije držav, tako za zaščito lastnih interesov, kot zagotovitev stabilne mednarodne ureditve. Velika sila, ki ne uspe izoblikovati takšne koalicije, oziroma mednarodne ureditve, razmeroma kmalu izgubi status velike sile. Analiza je pokazala:

- Neuspeh Španije pri oblikovanju velike koalicije, ki bi zaustavila reformatorsko gibanje v Evropi, se je odrazil v gospodarskem zlomu Španije, saj je morala država v veliki meri sama nositi breme protireformatorske vojne.
- Velika Britanija je, nasprotno kot Španija, uspela oblikovati takšne koalicije in je zato izšla kot zmagovalka iz vojn z Napoleonom, kar je državi omogočilo, da je nadaljevala svojo prevlado. Velika Britanija je bila del zmagovitih koalicij v prvi in drugi svetovni vojni, a je kljub temu izgubila status velike sile. Zaradi tega je mogoče sklepati, da je bil vpliv vojaških dejavnikov na padeč relativno šibek.

Politični dejavniki vplivajo tako na vzpon, kot padec velikih sil. Notranjepolitični dejavniki vplivajo na zmožnost države, da se hitro in učinkovito odzove na spremembe v okolju, kar je bistveno tako pri vzponu, kot zatonu posamezne velike sile. Zunanjepolitični dejavniki so pomembni predvsem pri zagotavljanju ustreznega političnega vpliva posamezne velike sile. Vsaka velika sila je v nekem kritičnem obdobju prisiljena k oblikovanju koalicije držav, s katero zaustavi vzpon konkurenčne države ali koalicije. Takšno koalicijo sta oblikovali tako Velika Britanija kot Združene države Amerike in tako ustavili vzpon Francije oziroma Nemčije. Španija v času svoje hegemonije ni bila sposobna oblikovati takšne koalicije, zaradi česar je doživela odločilne vojaške poraze in izgubila svoj prevladujoči položaj.

4 Ekonomski dejavniki vzpona in padca velikih sil

Med ekonomskimi dejavniki, ki v največji meri vplivajo na vzpon in padec velikih sil, velja izpostaviti predvsem tehnološke dejavnike, stopnjo investiranja, raven produktivnosti in obseg ter uravnoteženost mednarodne menjave. Vzpon velike sile je tesno povezan s tem, da država-kandidatka za veliko silo preseže obstoječo velesilo. Zaradi tega so dejavniki, ki v največji meri vplivajo na padec posamezne velike sile pogosto enaki tistim, ki vplivajo na njen vzpon. Analiza padca dveh velikih sil je pokazala, da obstajajo tudi drugi ekonomski dejavniki, ki vplivajo na padec posamezne velike sile. Izpostaviti velja predvsem državno porabo in varnost lastninskih pravic.

4.1 Tehnološki dejavniki

V zgodovini je bilo več tehnoloških revolucij. Razvoj nove tehnologije nam je pogosto v pomoč pri razlagi ekonomskih dogajanj v določenem obdobju, saj je prav napredek v znanju glavni motor ekonomske rasti (Olson, 1982, str. 4). Tehnološki dejavniki so pomembni tako pri vzponu kot padcu velike sile. V fazi vzpona je pomembno, da je bodoča velika sila začetnica tehnološke revolucije, ki ji prinese prednost pred konkurenčnimi državami. Zaradi napredka znanosti ima vsaka tehnološka revolucija omejeno dobo uporabnosti. V primeru, da se velika sila prepozno odzove na tehnološke spremembe, se njen tehnološki zaostanek poveča. To pripelje do položaja, da država izgubi svojo ekonomsko premoč in svojo dominantno vlogo v svetu. Modelski in Thompson navajata, da velike inovacije povzročijo izrazit skok v gospodarski panogi, kjer se je inovacija najprej pojavila. Z razširitvijo inovacije na druge panoge se posledično okrepi rast celotnega gospodarstva (Boswell, 1995, str. 5).

Vzpon in prevlada Evrope po letu 1500 je zagotovo posledica izrazite tehnološke premoči. Navkljub relativno velikemu tehnološkemu zaostanku za državami Bližnjega Vzhoda in vzhodne Azije, so evropske države v razmeroma kratkem obdobju premostile tehnološki prepad in prehitele velike sile v Aziji. Kennedy zagovarja tezo, da je tehnološki napredek posledica relativno svobodne in obsežne trgovine med državami v Evropi (Kennedy, 1989, str. 22).

Na podlagi naše analize lahko izpostavimo sledeča dejstva:

- Vzpon Španije v prvo globalno silo je tesno povezan z razvojem prvih tipov čezoceanskih ladij, ki je Španiji zagotovila več desetletji trajajočo prevlado na morju. Prevlada na Atlantiku je Španiji omogočila nemoteno oskrbo vojaških pohodov v Ameriki in transport zlata in srebra iz Amerike v Španijo.
- Tehnološki dejavniki so pomembno vplivali na to, da je Velika Britanija ohranila status velike sile tudi v 19. stoletju, navkljub izgubi kolonij v Severni Ameriki. Prva industrijska revolucija, ki se je pričela z uvedbo parnega stroja in mehanskih statev v tekstilni industriji, je dramatično povečala produktivnost v tej panogi. Z nadaljnim razvojem parnega stroja se je povečal spekter njegove uporabnosti in parni stroj je prodrl v večino gospodarskih sektorjev, zaradi česar je imela država visoko rast produktivnosti in zaradi katere je njena ekonomska moč narasla in ji omogočila hitro ekspanzijo na drugih kontinentih. Analiza padca Velike Britanije je pokazala, da so imeli tehnološki dejavniki močan vpliv na padec države, saj je bil odziv države na drugo industrijsko revolucijo prepočasen.
- Pojav t.i. druge industrijske revolucije, s katero označujemo prehod iz parno gnanih strojev na stroje, ki jih poganja elektrika ali pa motor na notranje izgorevanje, je eden najpomembnejših dejavnikov, ki so vplivali na vzpon Združenih držav Amerike. Cikel uvajanja novosti, povezanih z novimi tehnologijami, je bil zaradi tesne povezanosti raziskovalnih ustanov in gospodarstva bistveno krajši. Zaradi večje učinkovitosti takšnih strojev se je bistveno povečala stopnja produktivnosti. Posledica je bil izjemen razvojni skok države in porast njene ekonomske moči v primerjavi z Veliko Britanijo.

Tehnološki dejavniki imajo pomembno vlogo pri vzponu in padcu velikih sil, saj omogočajo posamezni državi, da s pomočjo tehnologije pridobi odločilno prednost v primerjavi s konkurenčnimi državami. Podobno vplivajo tehnološki dejavniki tudi na padec velikih sil, saj tista velesila, ki se prepozno odzove na tehnološke spremembe, praviloma izgubi status velike sile.

4.2 Investicije

Za implementacijo tehnoloških novosti so potrebne investicije. Stopnja investiranja je neposredno povezana s stopnjo varčevanja v posamezni državi in je pomembna predvsem v fazi vzpona velike sile. Zadostna stopnja varčevanja omogoča akumulacijo kapitala, ki odigra ključno vlogo v povečani stopnji investiranja, ki je običajno, a ne vedno, prisotna v fazi vzpona velike sile. Investicije so v fazi vzpona praviloma koncentrirane predvsem v vojaškem in transportnem sektorju. Razlog za izrazit porast investicij v le dveh sektorjih je pogosto prav v ekspanzionistični zunanji politiki države.

V fazi vzpona namreč država tradicionalno teži k povečevanju obsega ozemlja. Za doseg tega cilja nujno potrebuje zadostno vojaško moč, tako za zavzetje ozemlja kot za njegovo obvladovanje. Vendar sama vojaška sila nima vpliva, če je država ni sposobna pravočasno

uporabiti na pravem mestu. Zato nujno potrebuje ustrezna transportna sredstva, ki ji to omogočajo. Povečan obseg državnih investicij v vojaško in transportno opremo vodi tudi do povečevanja obsega investiranja v zasebnem sektorju. Vojaška oprema in transportna sredstva so praviloma izdelana v državi, zato se za zadostitev povečanega povpraševanja poveča obseg investiranja v teh panogah. Povečane investicije v omenjenih sektorjih se multiplikativno prenesejo na ostale povezane panoge.

Analiza treh velesil je pokazala, da je imela stopnja investiranja različno vlogo v fazi vzpona vsake velesile.

- Pri vzponu Španije so bile investicije relativno nepomemben ekonomski dejavnik. Maloštevilne investicije so bile osredotočene predvsem v ladjedelniškem in vojaškem sektorju, a so bile premajhne, da bi se njihov vpliv prenesel na preostale sektorje gospodarstva. Razpoložljivi viri namreč ne navajajo pomembnih razvojnih investicij, ki bi omogočile državi ekonomsko prevlado nad ostalimi regionalnimi silami.
- V primeru vzpona Velike Britanije je opazen močan vpliv investicij na vzpon države. Intenziven investicijski cikel je bil posledica dveh ukrepov države. Prvo investicijsko vzpodbudo je predstavljal občuten porast naročil za vojaško opremo in mornarico. Obstoječe proizvodne metode in proizvodne kapacitete niso omogočale izdobe vseh naročil, zato je prišlo do povečanja investiranja v proizvodne kapacitete. Sočasno so obrtniško proizvodnjo nadomestile manufakture. Drugo investicijsko vzpodbudo je predstavljala zemljiška reforma, saj se je zaradi nje občutno povečal obseg ovčereje, zaradi česar se je pojavila potreba po novih predelovalnih metodah in strojih, ki so lahko predelali povečano količino volne.
- Tudi vzpon Združenih držav Amerike je tesno povezan s povečanim obsegom investicij. Struktura investicij je bila drugačna kot v primeru Španije in Velike Britanije. Zagonski moment cikla so predstavljale naložbe v transportnem in kmetijskem sektorju. Dodaten investicijski zagon je predstavljala državljanska vojna, odpravljanje njenih posledic in pojav druge industrijske revolucije. Investicije v osnovna sredstva, ki so izkoriščala tehnološke novosti in nove energetske vire, kot je nafta in petrolej, so omogočile državi, da je beležila izjemno visoko gospodarsko rast.

Zaradi tehnoloških sprememb postanejo obstoječe kapitalske investicije zastarele. Zato se mora velika sila hitro odzvati na tehnološke spremembe in povečati stopnjo investiranja, če želi ohraniti svojo mednarodno konkurenčnost. Prepočasen odziv in prenizka stopnja investiranja v času pomembnih tehnoloških prelomnic je, kot sem pokazal v 3. poglavju, eden glavnih ekonomskih razlogov za padec velikih sil.

- Odziv Španije na merkantilistično in manufakturno revolucijo je bil počasen, zato je država ekonomsko zaostala za Nizozemsko in Veliko Britanijo. Pri tem je primer Španije specifičen, ker tudi v fazi vzpona, v državi ni bilo izrazitega investicijskega cikla. Ob tem velja poudariti, da je imela Španija, predvsem zaradi velikega dotoka zlata in srebra iz kolonij, dovolj velik kapital, da bi lahko financirala takšen investicijski cikel. Vendar zaradi političnih dejavnikov do povečanega investiranja nikoli ni prišlo.

- Prepočasen odziv na tehnološke spremembe in vpliv na ekonomsko moč države je lepo viden predvsem v primeru Velike Britanije. Odziv države na prehod iz manufakturnega v industrijski način proizvodnje je bil zelo hiter. Zaradi tega je imela država trdne ekonomske temelje, da je lahko relativno hitro prebrodila krizo, ki jo je povzročila izguba kolonij v Severni Ameriki. Tako je Velika Britanija ohranila status velike sile še nadaljnjih 150 let. Pri pojavu druge industrijske revolucije, je bil odziv Velike Britanije bistveno bolj počasen. Zaradi tega sta jo v relativno kratkem obdobju 30 let po ekonomski moči prehiteli tako Združene države Amerike, kot združena Nemčija.

Dinamika konkurenčnega boja med državami, predvsem med velikimi silami in regionalnimi silami, ki težijo k vzponu med velike sile, zahteva nenehne investicije. Analiza padca Španije in Velike Britanije je pokazala, da je prepozen investicijski odziv na tehnološke spremembe, predvsem z vidika njihovega ekonomskega izkoriščenja vedno pripeljal do padca ekonomske moči države in njene dominacije.

4.3 Produktivnost

Neposredna implikacija, ki sledi iz vodilne vloge velikih sil v glavnih gospodarskih panogah je, da je raven produktivnosti tisti ekonomski dejavnik, zaradi katerega lahko velika sila doseže prevlado nad konkurenčnimi državami in postane velika sila. Intenzivno investiranje se praviloma odraža tudi v višji stopnji produktivnosti, kar je posledica uporabe novih in sodobnejših proizvodnih sredstev. De Long pravi, da obstaja močna povezava med stopnjo investiranja v proizvodne kapacitete in dolgoročno rastjo produktivnosti. Prav tako trdi, da je investiranje v proizvodne kapacitete najpomembnejši strateški faktor, ki določa dolgoročno rast produktivnosti (De Long, 1991, str. 34).

Analiza treh velikih sil je pokazala, da je produktivnost imela vpliv na vzpon in padec velikih sil po letu 1500.

- Zaradi odsotnosti izrazitega investicijskega cikla v Španiji je razumljivo, da ni zaznati bistvenega dviga ravni produktivnosti. Zato lahko sklepam, da so na vzpon Španije bolj pomembno vplivali predvsem drugi ekonomski dejavniki.
- V primeru Velike Britanije so se investicije neposredno odrazile v povečani produktivnosti in rasti ekonomskega outputa države. Kot sem pokazal v 2. poglavju so bile to predvsem investicije, ki so bile povezane z vojaškimi naročili in tekstilno industrijo. Navedene investicije so omogočile višjo produktivnost in ekonomsko prednost Velike Britanije v fazi vzpona in zagotovile močno ekonomsko bazo za širjenje imperija.
- Najbolj očitno povezavo med rastjo produktivnosti in vzponom države je zaznati v primeru Združenih držav Amerike. Zaradi močnega investicijskega cikla, s katerim je država zelo hitro izkoristila prednosti druge industrijske revolucije, se je izrazito povečala raven produktivnosti in s tem output celotnega gospodarstva. S tem so Združene države Amerike lahko zadostile povpraševanju tako na domačem kot mednarodnem trgu.

Na podlagi analize padca Španije in Velike Britanije je mogoče sklepati, da se vsako zaostajanje v ravni produktivnosti odrazi v poslabšanju mednarodne konkurenčnosti gospodarstva. Zaradi tega je bistveno, da velike sile težijo k povečevanju produktivnosti in s tem zagotovitvi nadaljevanja ekonomske dominacije države. Za zagotovitev povečevanja produktivnosti so potrebne, kot sem pokazal v prejšnjem razdelku, investicije. Zamujen investicijski cikel se v relativno kratkem času odrazi v zaostajanju produktivnosti za državami, ki so v fazi vzpona. S tem se občutno in hitro poslabša konkurenčni položaj gospodarstva posamezne velike sile:

- Analiza Španije je pokazala, da gre za specifičen primer, saj država tudi v fazi vzpona ni beležila občutnega dviga produktivnosti. V fazi dominacije in padca je produktivnost gospodarstva tako še dodatno zaostala v primerjavi z ostalimi evropskimi državami, zaradi česar se je poslabšala mednarodna konkurenčnost gospodarstva.
- Vsekakor pa se zaostajanje v ravni produktivnosti pokaže v primeru padca Velike Britanije. Zamujen investicijski cikel in njegov manjši obseg se je hitro transformiral v relativno zaostajanje v produktivnosti za Združenimi državami Amerike in Nemčijo. Zaradi manjše produktivnosti je Velika Britanija izgubila status vodilne svetovne proizvajalke v samo 20 letih v obdobju 1880 – 1900.

Produktivnost je imela različen vpliv na vzpon treh velesil. Od minimalnega vpliva v primeru Španije, do močnega vpliva v primeru Združenih držav Amerike. Razlogov, zakaj produktivnost v primeru Španije ni imela tako močnega vpliva gre bržčas iskati v dejstvu, da se je v času vzpona Španije, v Evropi šele pričel gospodarski vzpon. Zaradi tega je bila ekonomska razvitost konkurenčnih držav na podobnem nivoju. V primeru Anglije in Združenih držav Amerike je bila produktivnost bolj pomembna, saj sta imeli obe državi višjo produktivnost kot konkurenčne države in sta tako uspeli vzpostaviti ekonomsko premoč, ki je omogočila vzpon med velike sile. Analize padca dveh velikih sil kaže na povezavo med stopnjo produktivnosti in ekonomsko uspešnostjo posamezne velike sile. Tako v primeru Španije, kot Velike Britanije je razvidno, da je zaostajanje v produktivnosti gospodarstva povzročilo izgubo ekonomske prevlade velike sile, ki ji je sledil sestop z mesta dominantne države. Zaradi tega lahko predpostavljamo, da je produktivnost eden od pomembnejših ekonomskih dejavnikov, ki vplivajo na padec posamezne velike sile in ob upoštevanju časovne komponente lahko tudi sklepamo, da se pomen produktivnosti povečuje.

4.4 Mednarodna menjava

Mednarodna menjava je naslednji ekonomski dejavnik, ki vpliva na vzpon in padec velikih sil. Prav preko mednarodne menjave lahko velike sile najlažje izkoristijo konkurenčne prednosti, ki izhajajo iz višje stopnje produktivnosti gospodarstva. Sočasno mednarodna menjava omogoči veliki sili, da uvozi produktov in surovin tistih sektorjev, v katerih je njena produktivnost slabša ali pa, na primer surovine, sploh niso na voljo.

Zaradi opisanega je povečan obseg mednarodne menjave pomemben ekonomski dejavnik pri vzponu posamezne države med velike sile. Vpliv mednarodne menjave oziroma menjave znotraj imperija, se kaže v fazi vzpona vseh treh analiziranih držav.

- Mednarodna menjava, oziroma trgovina znotraj imperija je imela pomemben vpliv na vzpon Španije. Monopol, ki ga je imela država pri trgovini s čezmorskimi ozemlji, je pomenil pomemben vir dohodkov države. Izkoriščanje naravnih bogastev kolonij, predvsem zlata in srebra, je omogočilo državi, da je vzpostavila vojaško in politično premoč nad vsemi ostalimi regionalnimi silami.
- Velika Britanija je načrtno podpirala razvoj kolonij in oblikovanje velikega trga za britanska podjetja. Zaradi tega je bil gospodarski pomen kolonij na začetku zanemarljiv, a se je z razvojem kolonialnega gospodarstva, oblikovalo veliko in privlačno tržišče.
- Analiza vzpona Združenih držav Amerike je pokazala, da je predstavljala mednarodna menjava pred prvo svetovno vojno manj kot 10 % BNP-ja države. Vendar pa je imela mednarodna menjava velik vpliv na ekonomski vzpon države v kasnejšem obdobju. Vsekakor pa je imela mednarodna menjava vpliv na številne evropske države, saj so Združene države Amerike beležile visok presežek v menjavi z veliko večino držav.

Mednarodna menjava je pomemben ekonomski dejavnik tudi pri padcu posamezne velike sile, predvsem z vidika uravnoteženosti mednarodne menjave. Vpliv mednarodne menjave se je pokazal tako v primeru padca Španije kot Velike Britanije.

- Španija je skozi celotno obdobje svoje dominacije beležila primankljaj v zunanjetrgovinski bilanci. Zaradi tega je bila prisiljena v izvoz zlata in srebra, ki ga je pridobila iz svojih kolonij v Južni Ameriki. Razlog za zunanjetrgovinski primankljaj Španije je bila odsotnost investicijskega cikla v fazi vzpona države. Zaradi šibke proizvodne baze je bila država prisiljena uvažati veliko večino potrebnih dobrin in tudi storitev. Tako je večina zlata, s katerim bi lahko država financirala vzpon lastnega gospodarstva, končala v rokah tujih trgovcev in proizvajalcev. Velika večina zlata, ki ga je bila Španija prisiljena izvoziti, je končala v posesti Velike Britanije, bodisi neposredno ali pa preko Nizozemske. Tudi s pomočjo pritoka tega kapitala, se je Velika Britanija povzpela med velike sile.
- Podoben potek dogodkov lahko opazimo v primeru Velike Britanije. Druga industrijska revolucija je povzročila izjemen vzpon Združenih držav Amerike. Zaradi višje stopnje produktivnosti, so ameriška podjetja preplavila svetovna tržišča z izdelki po cenah, ki jim proizvajalci iz Velike Britanije niso mogli konkurirati. Zato ne preseneča, da je država beležila občuten zunanjetrgovinski primankljaj z Združenimi državami Amerike, ki se je, v končni fazi, odrazil v povečanem odlivu zlata v Združene države Amerike.

Mednarodna menjava lahko predstavlja pomemben ekonomski dejavnik pri vzponu posamezne velike sile. V fazi vzpona velika sila močno poveča svoje ozemlje. Nove teritorialne posesti imajo dvojni vpliv na ekonomijo matične države. Nove posesti predstavljajo, čeprav sprva zelo majhen, trg za prodajo produktov in storitev, ki jih proizvajajo matična država. Razvoj novih trgov je različno hiter in je v veliki meri odvisen od politike matične države do novih posesti.

Primerjava razvoja kolonij v Severni in Južni Ameriki nam pokaže izjemen razkorak v razvoju angleških in španskih kolonij, kar je posledica različnih politik obeh držav do kolonij in predvsem v odnosu do zasebne iniciative pri razvoju kolonialnega trga. Novi trgi praviloma pozitivno vplivajo na stopnjo investiranja v matični državi predvsem zaradi investicij, ki so potrebne za zadostitev povečanega povpraševanja. Drug vpliv na ekonomijo matične države predstavljajo naravni viri novih teritorijev. Rudnine in specifični kmetijski pridelki so v prvi fazi razvoja novih trgov predvsem glavni vir zaslužka za prve naseljence, hkrati s tem pa predstavljajo naravna bogastva, kot so dragocene kovine, dodaten in bogat vir dohodka za velike sile. Navkljub pozitivnim učinkom, ki jih prinaša mednarodna menjava, je za vsako veliko silo pomembno, da ohranja ravnovesje v mednarodni menjavi. Prav neravnovesje v mednarodni menjavi je tisti ekonomski dejavnik, ki negativno vpliva na dolgoročno ekonomsko stabilnost in konkurenčnost velike sile.

4.5 Državna poraba in varnost lastninskih pravic

Vzdržna državna poraba in varnost lastninskih sta pomembna ekonomska dejavnika, ki vplivata na dolgoročno stabilnost in uspešnost posamezne velike sile. Vzdržna državna poraba je lahko pomemben dejavnik pri padcu posamezne velike sile. Država, ki svojo porabo prekomerno poveča, tvega, da s tem dolgoročno oslabi gospodarstvo, saj je prisiljena povečevati davčno obremenitev prebivalstva in gospodarstva. Naša analiza je pokazala:

- Padec Španije tesno povezan z nezmožnostjo države, da bi omejila državno porabo v okviru finančnih zmožnosti. Španija zlata in srebra, ki ga je pridobila iz svojih kolonij, ni akumulirala, temveč ga je porabila za financiranje tekoče državne porabe. Zaradi tega je večina zlata in srebra končala v monetarni sferi. Sledilo je obdobje skokovite rasti cen, ki je v ekonomski zgodovini poznano kot obdobje t.i. »cenovne revolucije«, saj so se v tem obdobju cene potrojile. S povečevanjem davkov in monetarizacijo zlata ter srebra je Španija povzročala makroekonomske nestabilnosti. Prekomerno zadolževanje Španije, s katerim je financirala številne vojne, je državo večkrat prisililo k razglasitvi bankrota. Državni bankroti so uničili tudi številne banke, ki so posojale denar državi, kar je še dodatno omajalo ekonomsko moč države.
- Velika Britanija je vseskozi uspela zagotavljati makroekonomske stabilnosti države. Tako v fazi vzpona, kot kasneje v času dominacije, država ni pripeljala državne blagajne do roba zloma. Tudi obe svetovni vojni, ki sta zahtevali velika finančna sredstva, nista povzročili zloma državne blagajne. Zaradi tega lahko na podlagi analize ugotovimo, da je bil vpliv na padec države zanemarljiv.

Varnost lastninskih pravic je pomembna z vidika zagotovitve primerne okolja za investicije, ki jih opravi zasebni sektor. Le okolje, ki zagotavlja varnost investicij je privlačno za dolgoročno investiranje kapitala. V okviru zagotavljanja varnosti lastninskih pravic mora velika sila zagotoviti tudi pravico lastnikov, da svobodno delujejo na trgu. Pri tem je pomembno predvsem zagotavljanje, da imajo vsi ekonomski subjekti na trgu enake oziroma podobne pogoje za delovanje. Analiza je pokazala:

- Španija je zagotavljala relativno šibko varnost lastninskih pravic, kar se je odrazilo v šibki investicijski dejavnosti v kolonijah. Predvsem zaradi tega so kolonije ostale ekonomsko šibke in so predstavljale manjši trg, kot bi ga lahko. Razvoj kolonij je bil zelo počasen, saj Španija ni zagotovila enakih pogojev za delovanje ekonomskih subjektov. Monopolni položaj trgovcev s sedežem v Španiji in dodatne davčne obremenitve kolonialnega gospodarstva so negativno vplivale na gospodarski razvoj tako Španije kot celotnega imperija. Tudi položaj ekonomskih subjektov znotraj Španije je bil neenak, zaradi česar je bilo okolje za nove investicije neprijazno, kar se je odrazilo v nizki ravni investiranja.
- Kolonije, ki jih je upravljala Velika Britanija, so imele bistveno višjo gospodarsko aktivnost, saj je bila zagotovljena varnost lastninskih pravic za investiranje kapitala. Navsezadnje so v manj kot 170 letih dosegle takšno ekonomsko moč, da so lahko financirale odcepitev kolonij od matične države. Vendar pa je tudi v tem primeru prišlo do tega, da je pričela Velika Britanija favorizirati nekatere ekonomske subjekte na škodo drugih. Tako se je vojna za osamosvojitve kolonij v Ameriki, ki je pripeljala do propada prvega britanskega imperija, pričela ravno zaradi neenakih pogojev za delovanje ekonomskih subjektov v Veliki Britaniji in Severni Ameriki.
- Vse od osamosvojitve Združenih držav Amerike je varnost lastninskih pravic globoko zakoreninjena v pravnem redu Združenih držav Amerike. Prav varnost lastninskih pravic in svoboda odločanja je zagotovila pričetek investicijskega cikla v fazi vzpona države.

Velika sila mora zagotoviti vzdržno državno porabo, saj v naspornem primeru tvega, da bo poslabšala dolgoročno konkurenčnost. Prekomerna in dolgoročno nevzdržna državna poraba je eden od pomembnih ekonomskih dejavnikov, ki lahko pripeljejo veliko silo v položaj, ko je prisiljena za financiranje dolgov in tekoče porabe omejiti investicije in tako dolgoročno poslabšati ekonomsko konkurenčnost države. Nezmožnost države, da zagotovi varnost lastninskih pravic in ekonomsko okolje, ki omogoča delovanje subjektov ob enakih pogojih, vpliva negativno na gospodarski razvoj. Zagotovitev varovanja lastninskih pravic je eden od pogojev za ustvarjanje primernega investicijskega okolja. V primeru Španije je bila očitna nezmožnost države, da zagotovi okolje, ki bi bilo prijazno do investicij. Po drugi strani sta Velika Britanija in Združene države Amerike uspeli zagotoviti razmere, ki so spodbujale investicije, kar je pozitivno vplivalo na ekonomski razvoj obeh držav.

5 Pomen in komplementarnost ekonomskih dejavnikov

5.1 Pomen ekonomskih dejavnikov

Analiza treh velikih sil je pokazala, da ekonomski dejavniki v veliki meri vplivajo na vzpon in padec velikih sil. Vpliv in pomen ekonomskih dejavnikov se je pri analiziranih državah razlikoval, vendar je vsem trem državam skupno, da so bili ekonomski dejavniki nujni predpogoj za zagotovitev prevlade posamezne velike sile. Z zagotovitvijo ekonomske prevlade se je okrepila moč države do te mere, da je njena dimenzija moči ustrezala definiciji velike sile. To je

v skladu z definicijo, da je vodilna vloga posamezne velike sile samo posledica dejstva, da ima država dominantno vlogo v vodilnih gospodarskih panogah (Boswell, 1995, str. 4).

Naša analiza je pokazala, da so vzponi in padci velikih sil povezani s številnimi ekonomskimi dejavniki. Na podlagi opravljene analize je mogoče izpostaviti tehnologijo, investicije, produktivnost, mednarodno menjavo in državno porabo ter varnost lastninskih pravic. Ekonomski dejavniki so medsebojno prepleteni, kar je pokazala tudi naša analiza:

- Država, ki teži k vzponu med velike sile ali pa želi ostati velika sila, mora zagotoviti neprestano izboljševanje obstoječih in uvedbo novih tehnologij. Za zagotovitev uspešnega pretoka inovacij mora država zagotoviti ustrezne mehanizme za povezavo med centri znanja in gospodarskimi subjekti. Analiza treh velikih sil je pokazala, da je bil v Španiji prenos novih tehnologij zelo šibek. Tudi v primeru Velike Britanije je bilo izboljševanje obstoječih in uvajanje novih tehnologij prepuščeno posameznikom. Šele Združene države Amerike so zagotovile ustrezne mehanizme za bolj uspešen sistematičen prenos tehnologij v realni sektor.
- Za transfer tehnologij so potrebne investicije. Velika sila oziroma država v vzponu mora zagotoviti dovolj velik obseg investiranja. Pri tem je pomembno je, da so investicije povezane z uvajanjem novih tehnologij ali pa vzpodbujajo tehnološke inovacije, saj je mogoče le na ta način zagotoviti dolgoročno povečanje ekonomske moči države. Analiza vzpona Velike Britanije in Združenih držav Amerike je pokazala, da je močno povečan obseg investiranja izjemno pomemben pogoj za vzpon države med velike sile. Izjema je vzpon Španije, kjer je bil vpliv drugih ekonomskih dejavnikov dovolj močan, da je nadomestil investicije. Investiranje je zelo pomembno tudi v času dominacije velike sile. Velika Britanija je edina izmed analiziranih velikih sil, ki je dominirala v dveh zaporednih obdobjih. Prav prehod iz prvega v drugi britanski imperij je dokaz, da se velika sila lahko pravočasno odzove na spremenjene ekonomske razmere. Močan investicijski cikel, ki je povezan s prvo industrijsko revolucijo, je omogočil Veliki Britaniji, da je ohranila svojo ekonomsko premoč. Zagotovo je zanimiva primerjava z odzivom Velike Britanije na ekonomske izzive, ki so sledili slabih sto let kasneje. V času vzpona Združenih držav Amerike se je Velika Britanija neustrezno in bistveno počasneje odzvala na spremenjene ekonomske razmere. Investicijski cikel je bil bistveno šibkejši kot je bil investicijski cikel v Združenih državah Amerike.
- Neposredna posledica, ki izhaja iz uporabe novih tehnologij, je povečana produktivnost gospodarstva. Zaradi višje produktivnosti se močno poveča bruto domači proizvod države in njena ekonomska moč. Vzpon Velike Britanije in Združenih držav Amerike je tesno povezan s povečevanjem produktivnosti in naraščanjem ekonomske moči obeh držav, medtem ko je bilo naraščanje produktivnosti v Španiji manj izrazito. Velika sila mora zagotoviti vsaj takšno stopnjo rasti produktivnosti, kot jo imajo konkurenčne države. Tako je rast produktivnosti v Španiji zaostajala za produktivnostjo v Veliki Britaniji, ko je država pričela svoj vzpon. Podobno dogajanje je bilo tudi v času vzpona Združenih držav Amerike. Stopnja produktivnosti je namreč rasla bistveno hitreje v Združenih državah Amerike kot v Veliki Britaniji.

- Posledica višje stopnje produktivnosti je večja konkurenčnost v mednarodni menjavi. Praviloma se to održava v naraščajočem obsegu mednarodne menjave, kar pozitivno vpliva na ekonomsko moč posamezne velike sile. Primankljaj v mednarodni menjavi eden prvih indikatorjev, ki kažejo na konkurenčnost gospodarstva velike sile. V primeru Španije je bila mednarodna menjava tista, ki je omogočila vzpon Španije med velike sile. Naraščajoč dotok zlata in srebra iz Južne Amerike je omogočil financiranje vodenja velikopotezne zunanje politike. Tudi v primeru Velike Britanije in Združenih držav Amerike je bil vpliv mednarodne menjave pozitiven, saj je mednarodna menjava predstavljala dodaten vzgon za gospodarstvo. Poslabševanje mednarodne konkurenčnosti gospodarstva je praviloma tesno povezano z zaostajanjem v stopnji produktivnosti. Tako se je mednarodna konkurenčnost Španije poslabšala, predvsem v primerjavi z Veliko Britanijo, ko je pričela se je produktivnost v Veliki Britaniji povečevala. Podoben položaj je mogoče opaziti tudi v času vzpona Združenih držav Amerike. Mednarodna konkurenčnost gospodarstva Združenih držav Amerike je bila bistveno večja od gospodarstva Velike Britanije, zaradi česar so Združene države Amerike prevzele vodilno vlogo v mednarodni menjavi.
- Velika sila mora zagotoviti vzdržno državno porabo in varnost lastninskih pravic, saj lahko le tako zagotovi dolgoročno stabilnost in primerno investicijski okolje. S prekomerno porabo država tvega, da bo prisiljena v višjo obremenitev gospodarstva, kar bo zmanjševalo konkurenčnosti in negativno vplivalo na investicijsko dejavnost. Varnost lastninskih pravic je temeljni pogoj za zagotovitev delovanja in investiranja podjetij in posameznikov. Šibka varnost lastninskih pravic zmanjšuje investicijsko dejavnost zasebnega sektorja. Vpliv obeh dejavnikov se je jasno pokazal predvsem v primeru Španije. Prekomerna državna poraba je povečevala tveganje in ekonomsko stabilnost države. Zaradi šibkega varstva lastninskih pravic je bila pripravljenost ekonomskih subjektov na investiranje zelo nizka, kar je negativno vplivalo na ekonomski razvoj države. Varnost lastninskih pravic je ena od temeljnih pravic v pravnem redu Velike Britanije in Združenih držav Amerike, kar je pozitivno vplivalo na ekonomski razvoj obeh držav.

Nove tehnologije zahtevajo investicije za njihovo ekonomsko koriščenje. Zaradi izboljšanih postopkov se poveča produktivnost, kar pozitivno vpliva na mednarodno konkurenčnost države. Sočasno mora država zagotoviti ekonomsko stabilnost in varnost lastninskih pravic, da omogoči investicijsko dejavnost zasebnega sektorja. Vse tri velike sile, ki sem jih obravnaval, so imele v določenem časovnem obdobju ekonomsko premoč, ki je omogočila vzpon države med velike sile in njeno prevlado. Pri tem je bil časovni okvir vpliva ekonomskih dejavnikov različen. Tako so bili ekonomski dejavniki relativno manj pomembni pri vzponu Španije, bistveno pomembnejši pa so bili v primeru vzpona Velike Britanije in še bolj pri vzponu Združenih držav Amerike. Ekonomska moč Španije in Velike Britanije se je namreč izrazito povečala šele v fazi dominacije države. Na drugi strani je vzpon Združenih držav Amerike močno povezan z naraščajočo ekonomsko močjo države. Država je okoli leta 1914 postala vodilna ekonomska sila, medtem ko je postala velika sila relativno hitro po tem, ko je prevzela ekonomski primat.

V fazi vzpona in padca so praviloma prisotni enaki ekonomski dejavniki (tehnologija, investicije, produktivnost, mednarodna menjava), pri čemer je analiza pokazala, da na padec velikih sil vplivajo tudi nekateri dodatni ekonomski dejavniki (državna poraba, varnost lastninskih pravic). Razlog, zakaj so prisotni enaki ekonomski dejavniki, je navidezno enostaven. Sistem velikih sil je dinamičen, zato neprestano poteka konkurenčni boj med državami na področju tehnološkega napredka, investicij, produktivnosti in mednarodne trgovine. Vsaki veliki sili neprestano konkurirajo države, ki težijo k temu, da bi postale naslednje velesile. Zaradi tega mora velika sila zagotoviti mehanizme, da se ustrezno in pravočasno odzove na izzive, ki jih predstavlja vzpon konkurenčne države. Pomen dodatnih ekonomskih dejavnikov je predvsem v tem, da zagotavljajo takšno ekonomsko okolje, ki omogoča svobodno iniciativo zasebnega sektorja. Poleg ekonomskih dejavnikov je potrebno upoštevati tudi komplementarnost z neekonomskimi dejavniki. Temu se bolj podrobno posvečam v nadaljevanju.

5.2 Komplementarnost (ne)ekonomskih dejavnikov

Vzpon in padec velikih sil je splet množice dejavnikov, zato je za razlago vzponov in padcev velikih sil potrebno upoštevati komplementarnost ekonomskih in neekonomskih dejavnikov. Na podlagi analize globalnih sil po letu 1500 je mogoče izpostaviti nekatere povezave dejavnikov, ki so bile prisotne bodisi v fazi vzpona ali padca velike sile.

Ugodna geografska lega in bogata surovinska baza pozitivno vplivata na vzpon velikih sil. Medtem, ko se je pomen geografske lege zaradi izboljšanih transportnih sredstev po letu 1500 zmanjševal, se je vpliv surovinske baze povečeval. Pri tem je pomembna komplementarnost z ekonomskimi dejavniki, saj sama surovinska baza še ne pomeni, da bo neka država postala velika sila. Šele, ko zagotovi ekonomske pogoje za izkoriščanje surovinskih potencialov in njihovo trošenje, je skupni vpliv dejavnikov lahko tako velik, da prispeva k vzponu države med velike sile. Tako je Velika Britanija zagotovila ekonomske pogoje za izkoriščanje premoga in železove rude. Tudi Združene države Amerike so v času svojega vzpona zagotovile ekonomske pogoje za izkoriščanje premoga, železove rude in tudi nafte. Po drugi strani pa Španija ni nikoli uspela zagotoviti ustreznih ekonomskih pogojev, ki bi omogočili obsežnejše črpanje domačih virov železove rude in premoga.

Naša analiza je pokazala, da se je v fazi vzpona občutno povečalo število prebivalcev v vseh treh državah. Poleg naraščanja števila prebivalcev je potekal tudi proces zgoščevanja poselitve, ki je pripeljal do nastanka prvih strnjениh območij goste poselitve. Takšna poselitvena jedra so oblikovala zaokrožena tržišča, ki so predstavljala tudi primarna gospodarska jedra velikih sil. Prav takšna območja, kot so bila na primer Bristol in London v Veliki Britaniji oziroma Boston, New York in Philadelphia v Združenih državah Amerike, so predstavljala glavni vir ekonomske premoči posamezne velike sile.

Povezava vojaških in ekonomskih dejavnikov je lahko ena od ključnih komponent vzpona in padca posamezne velike sile. Dilema topovi-maslo je v ekonomiji dobro poznana. Za povečanje

vojaške moči države je nujno potrebno povečanje izdatkov za vojaške namene, kar negativno vpliva na akumulacijo kapitala. Velja tudi obratna povezava, saj je z večanjem bogastva države potrebno nameniti več za varovanje pridobljenega bogastva. S tem se država znajde v težavnem položaju iskanja optimalnega ravnotežja med vojaško močjo in gospodarsko rastjo. Preveliki vojaški izdatki nujno oslabijo dolgoročne razvojne možnosti države in s tem izrazito povečajo tveganje, da bo država v prihodnje izgubila status velike sile. V primeru Velike Britanije se je močan investicijski cikel in vzpon države pričel prav zaradi močnega povečanja vojaških izdatkov. Po drugi strani so imele Združene države Amerike prvotno zelo nizke investicije v vojaški sektor, ker država ni bila vojaško ogrožena. Zaradi tega je bil investicijski cikel posledica vpliva drugih, nevojaških dejavnikov. Vsekakor pa so vojaški izdatki v času državljanske vojne pozitivno vplivali na investicije. Na podlagi tega lahko sklepam, da lahko povečani vojaški izdatki pozitivno vplivajo na raven investicij in posledično na gospodarsko aktivnost v posamezni veliki sili, hkrati pa previsoki vojaški izdatki vplivajo negativno na ekonomsko moč države, kar se lepo pokaže v primeru padca Španije. Vsaka velika sila mora zato neprestano skrbeti za vzdržno višino vojaških izdatkov.

Politični dejavniki lahko v veliki meri vplivajo na ekonomske dejavnike posamezne velike sile. Velike sile v vzponu imajo relativno vitalno družbeno ureditev, v kateri je bil omejen vpliv interesnih družbenih skupin. Z vzponom velike sile se praviloma močno poveča število interesnih skupin, ki vplivajo na ekonomsko politiko države. Vpliv interesnih skupin je viden tako v primeru padca Španije kot Velike Britanije. V obeh državah so interesne skupine pridobile velik vpliv v družbi in onemogočile ali pa močno upočasnile reforme, ki so bile potrebne za zagotovitev ustreznega odziva na spremembe v okolju. V obeh primerih so imele interesne organizacije močan in praviloma negativen vpliv na ekonomske dejavnike obeh velikih sil. Tudi zunanje-politični dejavniki vplivajo na ekonomske dejavnike, tako v fazi vzpona kot padca velikih sil. Tako je Španija s spretno zunanjo politiko pridobila monopol nad ozemlji v Ameriki, kar je državi prineslo številne ekonomske prednosti. Sposobnost velike sile, da s svojo zunanjo politiko oblikuje koalicije držav, vpliva na ekonomsko uspešnost, zlasti v razmerah velikih vojaških spopadov.

Analiza treh velikih sil je pokazala, da so ekonomski in neekonomski dejavniki medsebojno prepleteni. Povezave obeh vrst dejavnikov, ki so navedene, kažejo na komplementarnost ekonomskih in neekonomskih dejavnikov. Zaradi tega je pri analizi vzponov in padcev potrebno upoštevati tako ekonomske kot neekonomske dejavnike.

Sklep

Analiza treh velikih sil je pokazala, da na vzpon in padec velikih sil vplivajo ekonomski in neekonomski dejavniki. Ekonomski dejavniki zagotavljajo ekonomsko prevlado posamezne velike sile, ki omogoča dominacijo tudi na drugih področjih. Zaradi tega so ekonomski dejavniki prisotni tako pri vzponu velikih sil, kot pri njihovem padcu.

V okviru analize smo pokazali, da so ekonomski dejavniki medsebojno prepleteni. Vsak ekonomski dejavnik vpliva posredno ali neposredno na preostale ekonomske dejavnike. Tako tehnološki napredek praviloma povzroči povečanje investiranja v posamezni veliki sili. Povečan obseg investiranja se, vsaj praviloma, prične v gospodarskih sektorjih, kjer je prišlo do največjega tehnološkega napredka. V preostalih gospodarskih sektorjih se povečano investiranje prične z zamudo in je posledica bodisi prodora novih tehnologij tudi v druge gospodarske sektorje ali pa kot reakcija na povečan obseg povpraševanja iz gospodarskih sektorjev, ki so v intenzivnem investicijskem ciklu. Uporaba najnovejših tehnoloških rešitev poveča stopnjo produktivnosti v tistih sektorjih, ki so beležili najmočnejšo investicijsko dejavnost. Povečana produktivnost izbranih sektorjev vpliva pozitivno na mednarodno konkurenčnost izbranega sektorja in celotnega gospodarstva velike sile. Za zagotovitev ustreznega ekonomskega okolja mora velika sila zagotavljati varnost lastninskih pravic in vzdržno državno porabo. Posledica je ekonomska dominacija velike sile, ki državi omogoča razširitev vpliva na ostala področja.

Analiza vzponov in padcev velikih sil je težavna tudi zaradi kompleksnosti različnih dejavnikov in mehanizmov medsebojnega vpliva. Težavnost dodatno povečuje naraščanje števila dejavnikov in različni vpliv istih dejavnikov v različnih časovnih obdobjih.

Poleg medsebojnega prepletanja ekonomskih dejavnikov je potrebno izpostaviti tudi komplementarnost ekonomskih in neekonomskih dejavnikov. Vpliv obeh skupin dejavnikov je dvosmeren. To pomeni, da ekonomski dejavniki vplivajo na neekonomske dejavnike v fazi vzpona in padca posamezne velike sile. Sočasno pa tudi neekonomski dejavniki vplivajo na ekonomske dejavnike. Zaradi tega mora analiza vzponov in padcev velikih sil upoštevati obe vrsti dejavnikov.

Vključevanje dodatnih dejavnikov, kot so globalizacija, zagotavljanje ekološke vzdržnosti in energetske viri, dodatno povečuje težavnost analiz vzponov in padcev velikih sil. Z naraščajočo kompleksnostjo dejavnikov se povečuje potreba po interdisciplinarnem pristopu k analizi vzponov in padcev velikih sil, ki bo omogočila natančnejšo opredelitev mehanizmov vpliva omenjenih dejavnikov na vzpon in padec velikih sil.

Literatura in viri

1. Bivens, J. (2004). *Debt and the Dollar*. Washington: Economic Policy Institute. Najdeno 23. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://www.epinet.org/content.cfm/Issuebrief203>
2. Boenig G. et al. (1981). *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*. Ljubljana: ČGP Delo.
3. Boswell T. (1995). *Hegemony and Bifurcation Points in World History*. Journal of World Systems Research, 1(15).
4. Executive office of the President of the United States (2004). *Budget of the United States Government – Fiscal Year 2005*. Washington: U.S. Government Printing Office, 2004.
5. Carreras A., Tafunell X. (2006). *Long Term Growth of Western European countries and the United States, 1830 – 2000: Facts and Issues*. International Economic History Association Congress. Helsinki.
6. Chamberlain M. E. (2000). *The Formation of The European Empires, 1488-1920*. Harlow: Pearson Education Ltd.
7. Danilovic V. (2002). *When The Stakes Are High – Deterrence and Conflict among Major Powers*. Ann Arbor (MI): The University of Michigan Press.
8. De Long B. J. (1991). *Productivity Growth and Investment in Equipment: A Very Long Run Look*. Cambridge (US-MA): Harvard University and NBER.
9. Hill D., Mello G. (2006). *United States Military Spending*. Albuquerque: Los Alamos Study Group. Najdeno 20. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://www.lasg.org/USMilitarySpending.pdf>
10. Hobsbawm E. (1989). *The age of Empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.
11. Kennedy P. (1989). *The Rise and Fall of Great Powers – Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Vintage Books.
12. Kim S. (2007). *Immigration, Industrial Revolution and Urban Growth in the United States: Factor Endowments, Technology and Geography, 1820-1920*. St. Louis. Washington University in St. Louis and NBER.
13. Kim S. (2000). *Urban Development in the United States, 1690-1990*. Southern Economic Journal, 66(4), 855-880.

14. Kulišar J. (1959). *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
15. Maddison A. (2001). *The World Economy: A millennial perspective*. Pariz: OECD.
16. Meyer, D. R. (2004). *The Roots of American Industrialization, 1790 – 1860*. EH.Net Encyclopedia. 2004. Najdeno 17. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://eh.net/encyclopedia/article/meyer.industrialization>
17. Munro, J. (1999). *The Monetary Origins of the “Price Revolution”: South German Silver Mining, Merchant Banking, and Venetian Commerce, 1470-1540*. Toronto. Department of Economics and Institute for Policy Analysis University of Toronto.
18. Olson M. (1982). *The Rise and Decline of Nations – Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven and London: Yale University Press.
19. Rosenbloom, J. (2006). *The History of American Labor Market Institutions and Outcomes*. EH.Net Encyclopedia. Najdeno 16. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://eh.net/encyclopedia/article/Rosenbloom.LaborInst>
20. SIPRI. (2009). *The SIPRI Military Expenditure Database*. Najdeno 15. julija 2009 na spletnem naslovu <http://milexdata.sipri.org/result.php4>.
21. U.S. Department of Labor. (2009). *International comparison of manufacturing productivity and unit labor cost trends 2007, revised*. Najdeno 7. julija 2009 na spletnem naslovu <http://www.bls.gov/news.release/pdf/prod4.pdf>
22. U.S. Census Bureau, Foreign Trade Division. (2007). *U.S. Trade in Goods and Services – Balance of Payments (BOP) Basis*. Najdeno 21. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/historical/gands.pdf>
23. U.S. Department of Treasury. (2007). *Major foreign holders of treasury securities*. Najdeno 23. avgusta 2007 na spletnem naslovu <http://www.ustreas.gov/tic/mfh.txt>
24. World Bank International Comparison Program (ICP). (2007). *Final 2005 Global Report*. Najdeno 15. julija 2009 na spletnem naslovu <http://siteresources.worldbank.org/ICPINT/Resources/icp-final-tables.pdf>